

Opbouw

Benne Holwerda, Doorn

Het debuut

Eindelijk! Ik heb hem! Het boek waarvan iedereen wist dat het een million-seller was, voordat er ook maar één exemplaar in de Nederlandse boekwinkels lag. Het breed uitgemeten debuut van de Poolse schrijver Karol Wojtyła, beter bekend als Johannes Paulus II. Het megasucces van de paus.

Ik moest onwillekeurig denken aan de condoom-scène van Herman Finkers, waarin een caissière in een supermarkt een pakje condooms omhoog houdt en luidkeels aan een collega aan het andere eind van de winkel vraagt wat die dingen kosten – tot onbeschrijflijke schaamte van de man die dat pakje achteloos tussen de aardappels en het gehakt op de lopende band had gelegd. Met een lichte variant van diezelfde schaamte moest ik mij drie maal melden bij de boekwinkelier in mijn dorp. Informeerde drie keer discreet of 'Over de drempel van de hoop' al was binnengekomen, een vraag die drie keer met een luide roep werd doorgegeven aan iemand achter in de zaak: die meneer voor het boek van de paus was er weer. Nee, riep een stem van achter, het boek is er nog niet. De uitgever kan het niet aanslepen, schijnt.

Bij de derde keer was het er wel. Terwijl het meisje achter de balie er een mooi pakje van maakte, hoewel ik duidelijk had gezegd dat het geen cadeautje was, was daar plotseling een bijna onbedwingbare aandrang om te zeggen dat ik niet Rooms was en dat ik het boek alleen maar voor mijn werk nodig had. En dat ik het ook onzin vond, al die ophef rond de paus. Een paus is immers ook maar een mens. Maar ik heb op m'n wang gebeten en niets gezegd.

Televisie-interview

'Over de drempel van de hoop' zal dus een bestseller worden en als we dat

maar vaak genoeg zeggen, dan wordt dat vanzelf een keer waar. Hoewel het me niet zou verbazen als de verkoop in Nederland tegen zou vallen. Allereerst omdat de aardappeleters uit de Lage Landen nou eenmaal niet zo dwepen met de Heilige Stoel, maar ook omdat het boek gewoon te ingewikkeld en te filosofisch is om een groot publiek te kunnen boeien. Waarmee natuurlijk nog niets is gezegd over de kwaliteit van de eerste pauselijke bestseller in twintig eeuwen christendom.

'Over de drempel...' is gepresenteerd als het eerste publiksboek dat ooit door een paus is geschreven, maar daar valt wel wat op af te dingen. Het boek is niets meer of minder dan het schriftelijke antwoord op de vragen die de Italiaanse journalist Vittorio Messori de paus in een televisie-interview zou stellen. Dat interview (opnieuw het eerste dat ooit door een paus is toegezegd) ging op het laatste moment niet door en het papiertje met de vragen leek te worden vergeten. Maar op een goede dag ontving de journalist een briefje van de paus, waarin deze schreef dat hij met de schriftelijke beantwoording van de vragen was begonnen. Toen de antwoorden klaar waren, schreef Messori een lijvig voorwoord (waarin hij de paus en zichzelf uitgebreid met vleierijen omgeeft) en klaar was Kees.

Catechismus

'Over de drempel van de hoop' is in de Nederlandse editie een fraai gebonden boek met een echt leeslintje, wat de suggestie wekt dat het geschikt is voor op het nachtkastje. Dat is echter een misvatting. De uiteenzettingen van de heilige vader zijn daarvoor gewoon te ingewikkeld.

Messori trekt met zijn vragen in een wijde boog om de hardnekkige twistpunten heen (zoals geboortenbeperking, vrouwelijke priesters, de poli-

tieke macht en de rijkdom van het Vaticaan). De vragen die overblijven zijn echter zeker zo interessant en ze snijden veel meer hout. Het bestaan van God, waarom Hij niet duidelijk zichtbaar is in de wereld, de goddelijkheid van Jezus en de noodzaak van Zijn lijden, de zin van het lijden, andere godsdiensten en evangelisatie... alles komt aan bod. Veel van wat Messori ter sprake brengt doet denken aan de plechtige vragen van onze oude (en bepaald niet Roomsgezinde) Catechismus. (Waarom is Jezus nu de Zoon van God? Waarom moest Jezus sterven voor de redding der wereld? Wat heb je aan het geloof?) Maar waar de Catechismus in drie of vier kloeke zinnen een antwoord voorschotelt, haalt Johannes Paulus II er een hele rij filosofen, concilies, encyclieken en kerkvaders bij. Zijn antwoorden zijn zeer rechtzinnig, integer en vermoedelijk ook erg briljant, maar ze missen kracht en overtuiging. Dat komt omdat de heilige vader goed beschouwd maar weinig écht uitlegt en vooral waarheden verkondigt.

Plaatsvervanger

Inhoudelijk is het pauselijke debuut dan ook geen wereldschokkende gebeurtenis. Karol Wojtyła is ongetwijfeld een innemende en intelligente man, maar hij blijft steken op een theoretisch niveau waar maar weinigen hem kunnen volgen. Dat is natuurlijk zijn goed recht, maar de lezer verwacht meer van een 'leraar van het geloof, apostel van het evangelie, vader en tegelijk broeder van ons allen, opvolger van Petrus en plaatsvervanger van Christus' – zoals de Roomse pretentie nog altijd luidt. Zeker wanneer die plaatsvervanger de pen opvat en voor het eerst in tweeduizend jaar een boek schrijft voor het lekenvolk.

in dit nummer

393 Benne Holwerda, **Het debuut** 395 J.J. van Es, **Kinderen en avondmaalsonderwijs (1)** 396 F. Gerkema, **Apostolische wijsheid** 398 Irene Postma, **De weg kwijt?** 400 H. Algra, **Wie was Maarten Luther (2)** 402 Johan Klein, **Waarom een reformatorisch liedboek? (1)** 404 T. Hoekstra, **Christelijke symboliek** 405 D. Holwerda, **Pas door de dood heen rechter** 406 P.J. van Kampen, **De nieuwe Kerk (2)**

Veertiendaagse uitgave van de gereformeerde persvereniging opbouw

Redactie

Drs. H. Algra
Ds. J. Bouma
T. Hoekstra
Drs. P.J. van Kampen
Mr.dr. J. Meulink
Ds. K. Muller
Ds. W. Smouter
M.J.F. van der Wal
J. Westerkamp-Stegeman

Adres van de redactie

Ds. K. Muller,
Oude Veenscheiding 15,
8446 LC Heerenveen.
Telefoon: 05130-20476
Telefax: idem.

Alle kopij dient uiterlijk dinsdags, in de week voorafgaande aan de week waarin Opbouw zal verschijnen, bij de redactie binnen te zijn.

Kerknieuws/Onder andere(n)

M.J.F. van der Wal,
Brugakker 60-17,
3704 RA Zeist.
Tel. 03404-61525.

Abonnementen en ledenadministratie

M. van Veelen-Vreugdenhil
Administratie Opbouw
Hunze 16
2911 EH Nieuwerkerk aan den IJssel
Tel. 01803-20205.
Gironummer 404945 t.n.v.
Geref. Persvereniging Opbouw.

Lidmaatschap Persvereniging
Aanmelding door overschrijving van min. f 25,- contributie op bovenstaand gironummer.

Abonnementen

Het aanvragen of opzeggen van abonnementen uitsluitend bij de administratie. Abonnementen kunnen ieder moment ingaan, doch slechts per 31 december eindigen. Opzeggen uiterlijk tot 15 november.

Abonnementsprijs

Bij vooruitbetaling te voldoen.
f 65,- per jaar of f 36,- per half jaar.
Voor studenten f 33,- per jaar.
Buitenland f 92,- per jaar of
f 104,- per luchtpost. Chequekosten
buitenland: f 15,-.

Advertenties

Tarief: 63 ct. per mm. bij 45 mm. breed (excl. 17,5% BTW).
Advertenties inzenden tot woensdag 8.30 uur, anderhalve week vóór verschijningsdatum. Familieberichten uiterlijk vrijdagmorgen, in de week voor verschijning. Advertenties en familieberichten rechtstreeks naar Nedag, t.a.v. het bedrijfsbureau.

Technische realisatie

Nedag Grafisch bedrijf b.v.,
postbus 208, 3770 AE Barneveld,
tel. 03420-10760, fax 03420-92542.

Druk

'Steenbergen', Zeist.

Kalender

van Ned. Geref. bijeenkomsten van meer dan plaatselijk belang.
Opgave: tel. 05130-20476.

1994

- 5 nov. Diaconale Conferentie te Baarn
- 5 nov. Regionale Ontmoetingsdag Chr. Geref. en Ned. geref. Kerken in het Noorden te Hoogeveen
- 12 nov. Landelijke Ouderlingenkonferentie te Utrecht
- 19 nov. Zedingsnajaarsvergadering Leerdam met samenwerkende kerken
- 19 nov. Landelijke Vergadering Apeldoorn (AKS; Liedboek-2000; RCOB?)
- 24 nov. Najaarsvergadering SEV; Jeruzalemkerk, Utrecht; 19.30 uur
- 10 dec. Landelijke Vergadering Apeldoorn (TSB; Radio en TV)
- 16 dec. Zedingsvergadering Den Haag met steunbiedende kerken
- 14 jan. Landelijke Vergadering Apeldoorn

In de komende nummers (o.a.):

M.R. v.d. Berg, Vragen van toen – vragen van nu
F.H. Blokhuis, Jeugd op de kerke-raadsagenda
D. Holwerda, Johannes over Johannes
G. de Lange, Verlangen naar een opwekking
J.M. Louwerse, Tussen Evangelischen
A. Troost, Over Dooyeweerd, 1894-1994
M. Vrijmoeth-de Jong, Ik geloof
B. Wielenga, En laat jonge weduwen trouwen
H. Wierenga, Levensbeëindigend handelen bij pasgeborenen

ZOJUIST VERSCHENEN

VUUR & VLAM

Aspecten van het vrijgemaakt-gereformeerde leven 1944 - 1969 • redactie dr. R. Kuiper en drs. W. Bouwman • Jonge, gereformeerde historici schetsen aan de hand van brieven en documenten een beeld van deze bewogen periode.
280 pagina's • f 39,90

BUIJTEN & SCHIPPERHEIJN
Valkenburgerstraat 106 • 1011 NA
Amsterdam • 020-6236612

NU BIJ DE BOEKHANDEL

Wie heeft er belangstelling voor jaargangen
'**OPBOUW**' vanaf 1977.

Telef. 02518-55659

J.J. van Es, Urk

Kinderen en avondmaalsonderwijs (1)

Van kindsbeen af

Kinderen behoren in de gemeente van Jezus Christus niet minder dan volwassenen betrokken te worden bij de hele dienst van de HERE. In de prediking wordt geprobeerd het Evangelie voor hen verstaanbaar te houden. In de catechese krijgen zij op hun eigen niveau onderwijs in de leer van de Heilige Schrift en de belijdenis van de kerk. Met de bedoeling dat zij toenemen in kennis en met de bede dat zij groeien in geloof. In dit verband zijn de woorden van Paulus aan Timotheüs hoopgevend: „... en dat gij van kindsbeen af de heilige schriften kent, die u wijs kunnen maken tot zaligheid door het geloof in Christus Jezus” (2 Tim. 3:15). Het is niet gezegd, dat onze kinderen later de fakkel van het geloof zullen overnemen. Er kunnen verschillende factoren een rol spelen, waardoor zij als jonge volwassenen toch afhaken. Maar de kerk heeft altijd terecht begrepen, dat onderwijs aan de kinderen de aangewezen weg is naar persoonlijk en praktisch geloven. Daarbij is van belang dat God door Zijn Woord machtig kan werken. Dat geeft een zekere ontspanning. Niet onze methode, hoe belangrijk ook, is doorslaggevend, maar de Schrift zelf, mits in alle rijkdom en eenvoud ter sprake gebracht. De heilige schriften kunnen wijsmaken tot zaligheid, want zij brengen onze kinderen bij Christus Jezus. Zij getuigen van Hem (Joh. 5:39). Vreemd genoeg worden kinderen steeds vaker uit de kerkdienst gehaald en dan nog wel tijdens het hoogtepunt: de bediening van Gods Woord! Terwijl zij op school soms worden geconfronteerd met onderwerpen die het kinderniveau overstijgen, worden zij in de kerk gedurende enkele jaren onderschat in het opnemen van de prediking van het Evangelie. Kinderen hebben juist zo’n scherpe antenne voor de Bijbelse geschiedenis! Wanneer die niet overkomt, kon het weleens meer liggen aan de zenders dan aan de ontvangertjes. Mijn inziens moeten de kinderen stante pede terug in de wekelijkse eredienst van Gods verbondsvolk, waar de HERE Zich richt tot Zijn héle gemeente. Als dan maar de Schriften mogen spreken en de tekens en zegels hun werk mogen doen. Het is intussen ook vreemd dat kinderen met betrekking tot de prediking worden onderschat, terwijl van hen teveel wordt gevraagd bij het heilig avondmaal. Dat is een tegenstrijdigheid: kindernevendienst en kinderafondmaal.

Pascha en avondmaal

Ik zou in dit verband willen stellen, dat de kinderen wel degelijk óók betrokken dienen te worden bij de viering van het heilig avondmaal. Zoals zij dat ook werden bij het Pascha. Betrokken, zeg

ik, maar (nog) niet deelnemen.

Er wordt nogal eens een is-gelijk-teken geplaatst tussen Pascha en avondmaal, waarbij dan gezegd wordt: onder Israël deden de kinderen mee aan de Pascha-maaltijd, dus mogen zij nu deelnemen aan het heilig avondmaal. Immers: het avondmaal is in de plaats van het Pascha gekomen, zoals de doop in de plaats van de besnijdenis. Toch is deze gelijkenschakeling niet juist. Het Pascha werpt een blik terug en vooruit; het is gedachtenis en profetie. „En deze dag zal u een gedenkdag zijn, gij zult hem vieren als een feest voor den HERE; in uw geslachten zult gij hem als altoosdurende inzetting vieren” (Ex. 12:14). Daar zien we de spits naar achteren en naar voren. De machtige redding uit het diensthuis van de slavernij moet het volk middels het Pascha jaarlijks brengen tot dankbare gedachtenis tegenover de HERE. Maar tegelijk behoort het Pascha tot de schaduwen van het toekomstige werk van Christus. Aan de vooravond van Zijn sterven kon Christus met de Zijnen het Pascha voor de laatste keer vieren. Hij zou het enkele uren later vervullen aan het kruis. Johannes de Doper had Hem drie jaar eerder al aangewezen als het Lam Gods dat de zonden der wereld wegneemt (Joh. 1:29). Is het avondmaal dat de Heiland instelde nu een nieuwtestamentische kopie van het Pascha? Volgens mij niet. Pascha is niet vervuld in het heilig avondmaal, maar in de offerdood van Christus op Golgotha. Maar het avondmaal heeft wel dat dubbele karakter van het Pascha behouden. Ook de maaltijd des Heren heeft die dubbele blikrichting van gedachtenis en profetie. „Want zo dikwijls gij dit brood eet en den beker drinkt, verondigt gij den dood des Heren, totdat Hij komt” (1 Kor. 11:26). Je kunt daar een eenvoudig catechetisch rijtje van maken: exodus ◀ pascha ▶ kruis ◀ avondmaal ▶ wederkomst.

We zullen het meerdere van het avondmaal ten opzichte van het Pascha moeten laten wegen in onze benadering van de kinderen. Er is al vaker op gewezen, dat wat de apostel beveelt in 1 Kor. 11:28 – „Maar ieder beproeve zichzelf en ete dan van het brood en drinke uit den beker” – niet van de kinderen geëist kan worden. „Want wie eet en drinkt, eet en drinkt tot zijn eigen oordeel, als hij het lichaam niet onderscheidt” (1 Kor. 11:29). Onze kinderen zullen nu juist in de catechese van jaren voorbereid moeten worden op de viering van het heilig avondmaal, ook om het lichaam van de Here te leren onderscheiden.

Pascha en onderwijs

In Exodus 12 en 13 vinden we bepalingen ten aanzien van Pascha en de los-sing van de eerstgeborene. De HERE

gaf daarbij opdracht tot huiscateche aan de kinderen.

„En wanneer uw zonen tot u zeggen: Wat betekent deze dienst van u? – dan zult gij zeggen: het is een Paasoffer voor den HERE, die in Egypte aan de huizen der Israëlieten voorbijging, toen Hij de Egyptenaren sloeg, maar onze huizen spaarde” (Ex. 12:26,27). Pèsach betekent letterlijk 'voorbijgaan'. Opvallend is de vraag van de kinderen: „Wat hebt gij daar voor een dienst?” (SV). Er is kennelijk nog een zekere afstand. Het is de dienst van de vader des huizes, waarover het kind uitleg moet ontvangen. Er is een verschil tussen de vader en de zoon. Ook bij het Pascha zien we een toenemen in kennis.

Maar daarmee gepaard ook een groeien in geloof. In Exodus 13:8 is geen sprake van een vragend kind, maar daar draagt de HERE de vaders op: „En op dien dag zult gij uw zoon uitleggen: Dit is terwille van wat de HERE mij heeft gedaan bij mijn uittocht uit Egypte”. Het opzettelijk onderricht moet blijkbaar beginnen op initiatief van de ouders. Maar er is niet alleen een verschil in kennisniveau; er is ook een verschil in geloof. Want het is toch niet zomaar een belijdenis, die de vader daar mag uitspreken.

Tien plagen daverden over Egypteland (Ex. 7-12), de Schelfzee werd gespleten en farao's ruiters en paarden verdronken (Ex. 14). Hemel en aarde werden bewogen. En dan zegt deze vader: dit is wat de HERE mij gedaan heeft bij mijn uittocht!

Daarmee wordt het kind niet afgehouden van het heil dat de HERE voor Zijn hele volk heeft bewerkt, maar een kind moest ook bij het Pascha nog groeien. In het Pascha gaf de HERE Zijn hele volk de gedachtenis aan de Exodus en de profetie van de komende verlossing, daar hoorden de kinderen absoluut bij. Maar kinderen zijn kinderen. De HERE wilde hen laten onderwijzen, zodat ook zij mochten toegroeien naar die persoonlijke belijdenis.

Men zegt weleens dat het Oude Testament alleen het collectief ziet en het gemeenschappelijk geloven, terwijl het Nieuwe Testament ruimte geeft aan het individu en het persoonlijk belijden. Toch zien we al vroeg in Israëls bestaan deze opvallende wijze van geloofsuiting.

Ik dacht dat we er ons voordeel mee zouden kunnen doen rondom de avondmaalstafel. In het zicht van de viering of in aansluiting daaraan moeten de kinderen onderwijs ontvangen over de betekenis ervan. Bovendien zou het een fijne bijdrage zijn voor de geloofsopvoeding wanneer de ouders ook eens zeiden: wat Christus deed voor héél Zijn volk, dat heeft Hij mij gedaan.

(volgende keer verder)

F.Gerkema, Groningen.

Apostolische wijsheid

In het Nederlands Dagblad van begin september kwam ds. E.A. de Boer met een milde bespreking van het inmiddels op de landelijke vergadering behandelde rapport over 'de vrouw in het diakenambt'. In die recensie kwam ds. De Boer niet onverwacht tot de verzuhting, dat de kwestie van de vrouw in het ambt nog veel verdere studie en doordenking vergen zal.

Nòg meer studie, denk je dan?

Ik heb nog maar eens 'ons' tweedelige studie-rapport ter hand genomen. Als je dat rapport overziet, met alle literatuur, die er achter zit, is het dan reëel om te verwachten dat na nog verdere studie het mistig zonnetje in alle klaarheid zal doorbreken?

Nòg meer studie, terwijl de zaak al decennia lang is uitgebeend, hier in Europa en ook aan de andere kant van de plas. Grondig, zonder dat daarmee alles exegetisch helder is komen te liggen. Met als vrucht subtiele onderscheidingen zoals 'tijdgebonden', 'tijdbetrokken' en 'tijdbediend'. Wel is het duidelijk, dat het in veel opzichten gissen blijft naar de achtergronden van 'die tijd', die we tussen de regels van het door de apostel geschrevene mogen vermoeden. Of reconstrueren, met wat steun uit buiten-bijbelse bronnen.

Nòg meer studie? Het zal ook de vrijgemaakten en christelijk gereformeerden niet echt verder helpen, zo schat ik in.

Gelegenheidsgeschriften

Maar de twijfels, die ik bij de aanbeveling van ds. De Boer heb, zijn er ook bij de aanpak, die gevolgd is door onze commissie. Petje af voor het gedegen werk en de helderheid van het betoog, dat wel. Maar toch ook twijfels. Gaan we de geschriften van het Nieuwe Testament niet te massief te lijf op dit soort punten? Met de zware tred, die gepast is bij passages, waar het hart van het evangelie in geding is. Maar die een beetje 'te' aandoet, als je aankomt bij de praktische aanwijzingen in de gelegenheidsgeschriften, die de brieven van het Nieuwe Testament toch zijn, gelet op hun ontstaan.

Dat is iets wat ik me in toenemende mate realiseer bij de lezing van het overgrote deel van de apostolische geschriften: het zijn *brieven*, geschreven door de apostelen aan prille christelijke gemeentes rond de Middellandse zee. Gelegenheidsgeschriften, die de kerk heeft ontvangen en niet lang daarna aanvaardde als getuigenissen van het ene evangelie van Jezus Christus.

Van Hem getuigden de vier evangeliën al op hun wijze door uitvoerig de woorden en daden van Jezus te verhalen. Hierin zijn de evangeliën breed, zonder hun doelgerichtheid te verliezen. Ze schreven immers over Hem "opdat zij geloofd, dat Jezus is de

Christus, de Zoon van God en opdat zij, gelovende, het leven heeft in zijn Naam" (Joh 21:30,31).

De bundel brieven, van de hand van meer dan één apostel, is te zien als een welkome toespitsing op de evangeliën, omdat die brieven ons in de eerste plaats brengen bij het hart van het christelijk getuigenis, n.l. kruis en opstanding van onze Heer – "Ik had niet besloten iets te weten onder u, dan Jezus Christus en die gekruisigd" (1 Cor 2:2). Dat is herkend en erkend als een boodschap voor alle tijden en gelegenheden.

Maar daarmee verliezen de brieven nog niet het karakter van gelegenheidsgeschrift. Dat merk je vooral, wanneer de boodschap van het evangelie ook in andere zin wordt toegespitst en wel op de concrete praktijk van het christelijke leven. Op de momenten, dat in de brieven de aanwijzingen volgen voor de inrichting van de gemeente, het persoonlijk handelen, de relaties binnen de gemeente en naar buiten toe.

Geen krentenwegerij

Niet dat het hart van het evangelie en die concrete aanwijzingen onverbonden naast elkaar staan. Nee, het is bijzonder zoals de apostelen ons er in voorgaan om dat concrete in het licht te zetten van het evangelie van Jezus Christus. Zo plaatst Paulus zijn vermaning tot een nieuw leven in het spoor van kruis en opstanding van Jezus Christus (Col 2:20, 3:1, 3:5 en 3:12). En op een andere plaats (Fil 2) lees je zijn aanmoediging, dat onze onderlinge omgang werkelijk *christelijk* moet zijn – dat wil zeggen gestempeld door Christus' weg van vernedering en verhoging. Trouwens niet alleen Paulus maakt dat soort verbanden. Je vindt ze even goed bij Petrus, wanneer hij komt met aanwijzingen voor christenen, die onverdiend tegen een klap opliepen. Petrus fundeert zijn bemoeiding in het voorbeeld (en meer dan dat!) dat Christus ons heeft nagelaten (1 Petr 2:20-24).

Bijzonder, zoals de apostelen ons daarin voorbeelden hebben nagelaten van een aanpak, waarbij het concrete steeds weer naar het centrum wordt toegeleid. In dat spoor verder, zou ik willen zeggen, zodat we in de wereld van 1994 op een slagvaardige wijze christen kunnen zijn in het persoonlijke en gemeentelijke leven!

Dat betekent wel, dat ik weinig heil zie in nog een halve eeuw krentenwegerij op het punt van de vrouw in het ambt (en andere kwesties), met alle overvragen van tal van praktische schriftgedeelten uit de brieven vanden. Ik zie meer in een laconiekere omgang met die hoofdstukken uit de brieven

van het Nieuwe Testament, waarin vanuit het hart van het evangelie (Jezus Christus en die gekruisigd) een weg wordt gezocht naar de persoonlijke en gemeentelijke praktijk van het christelijke leven van die dagen. Ter navolging, zou ik zeggen.

Waarbij die hoofdstukken vol van concrete aanwijzingen heel goed bruikbaar zijn, maar meer als wijsheid dan als profetische norm, omdat ze meer van Spreuken 31 dan van Jesaja 53 weg hebben.

Dat vraagt een andere benadering, dan die ds. De Boer in een zoveelste verlenging van het onderzoek voortschrijft. Maar het zal ook lichtvoetiger moeten dan in het besproken rapport zelf. Ook dat gaat me te zwaarwichtig wikkend en wegend van de ene naar de andere exegetische moeilijkheid in de praktische bloemlezingen van de apostel. Alsof je voor het knippen van een grasrandje een heggescbaar nodig hebt.

Wat mij betreft wordt het dus meer putten uit de wijsheid, waarmee de apostel is gekomen; bedoeld voor toen en daar en misschien bruikbaar voor hier en nu. Maar dat laatste alleen als het ons helpt om in het hier en nu slagvaardig christen en christelijke gemeente te zijn. Niet op een manier, dat we ons in onze christelijke (bewegings)vrijheid gehinderd voelen – als David in het harnas van Saul.

Het studierapport zegt ergens dat het van belang is om onderscheid te maken tussen normen, die voor alle tijden gelden en voorschriften, die op specifieke situaties zijn afgestemd (p.11). Ik zou willen beginnen met dat laatste te zeggen van de praktische aanwijzingen, waarmee de apostelen in hun brieven komen. Waarbij het voor ons christelijk doen en laten wel eens verlamdend zou kunnen werken, wanneer we teveel norm-voor-alle-tijden in die aanwijzingen veronderstellen. Maar vol van wijsheid zijn ze wel, afgestemd op de situatie van toen, zoals je van een gelegenheidsgeschrift mag verwachten. Dat die wijsheid van de apostelen ook nu niet te versmaden is, is een ander ding. Maar dan als apostolische *wijsheid*, niet meer en niet minder.

Eert uw vader en uw moeder

Nu U mij roept ten leven
ontsla ik van hun plicht
de ouders mij gegeven.
Ik zie mij in Uw licht.

Nu ik tot U nader
laat ik mijn ouders vrij.
U bent mijn God, mijn Vader,
mijn Moeder, allebei.

Wat zij van mij verwachtten
en wat ik van hen vroeg
het werden boze machten,
maar U bent ons genoeg.

Zo zal ik ze eren.
Ik krijg ze van U weer.
Help ons in liefde leren,
want U alleen bent Heer.

Jeannette

Pastorale notitie

J.M.Smelik, Nieuwegein

Vrijwilligerswerk werk?

Laatst las ik nog eens met veel plezier een pastorale notitie van collega Kranenburg over "Vrije tijd".

Hij vertelt daarin nogal eens opmerkingen te horen als: "Jullie hebben altijd vakantie".

Vroeger beantwoordde hij zulke beweringen met een reeks verontschuldigen, die duidelijk moesten maken hoeveel hij nog altijd deed.

Hoe vaak wordt er een beroep op je gedaan voor van alles en nog wat, met de achterliggende gedachte: hij heeft er de tijd wel voor

Wat zit het er diep bij ons in dat we voor "vrije tijd" een gegronde reden of een verontschuldiging moeten hebben!

"Vrije tijd mag, maar ze moet wel besteed worden", typeert ds Kranenburg die houding.

Heel herkenbaar vind ik dat.

Wat kijken we toch vaak krampachtig, haast spastisch tegen die dingen aan. Alles zo gericht op het werk ...

"Sinds ik niet meer werk heb ik het drukker dan ooit!"

"Ik snap niet dat ik vroeger nog tijd

had voor m'n gewone dagelijkse werk".

Veelgehoorde uitspraken van mensen, die nadat ze om wat voor reden ook met hun betaalde baan zijn opgehouden hun medemensen willen laten merken hoe actief ze nog zijn.

Daar kan vast wel grootdoenerij of zelfs opschepperij achter zitten, zo van: "Kijk eens hoe flink ik nog ben" of: "Ik ben belangrijk, hoor!" Laten we elkaar er niet hard om vallen.

Het valt ook niet mee om uit het 'normale' arbeidsproces uitgeschakeld te zijn en - al is het enkel voor je eigen gevoel - niet meer mee te tellen.

Zeker wanneer je onvrijwillig moest stoppen.

Toch zit er nog een andere kant aan, denk ik.

Je kunt het ook heel positief duiden: mensen hebben zinvolle andere taken ontdekt.

Het kan zelfs zijn, dat vrijwilligerswerk zinvoller is dan betaalde arbeid en meer bijdraagt aan de menselijke waarden in het leven en in de samenleving.

Er worden tegenwoordig terecht vragen gesteld bij onze manier van denken en spreken over 'arbeid': hebben we die niet veel te eenzijdig verstaan als betaalde arbeid?

Waarom beschouwen we bijvoorbeeld huishoudelijk werk niet ook als 'arbeid' en vullen huisvrouwen op formuleren in: "zonder beroep"?

En is vrijwilligerswerk niet evengoed 'arbeid'?

Dat geldt ook in de kerk.

Ook daar mag de waardering voor de bijdrage van vrijwilligers best groeien. Zij maken er immers werk van, dat de verantwoordelijkheden voor heel het

kerkelijk leven gezamenlijk gedragen kunnen worden.

Het gaat veel verder dan wat 'hand- en spandiensten' aan ambtsdragers die dan het 'eigenlijke' werk moeten verrichten.

Vrijwilligers zijn gemeenteleden met eigen taken en verantwoordelijkheden, die even wezenlijk en onmisbaar zijn als die van de 'beroepskrachten'. Hun werk mag dan vrijwillig zijn, maar is niet vrijblijvend.

En al wordt het niet betaald, het is onbetaalbaar!

Zonder de inzet van haar leden kan de kerk niet functioneren.

Niet naar binnen toe en niet naar buiten toe.

Met een bijbels beeld gezegd: we zijn allen ledematen van het ene lichaam. Verschillend van aard en aanleg, functie en taak. Maar onmisbaar. Allen 'arbeiders in de wijngaard van de Heer'.

Vrijwilligerswerk dus werk. Ook in de kerk.

Maak ik het daarmee niet nog bonter dan wat ds Kranenburg in zijn pastorale notitie aan de kaak stelde?

Dat is echt niet mijn bedoeling. Zeker in de kerk behoeft er geen krampachtigheid en dwangmatigheid te zijn.

Het gaat bij vrijwilligerswerk - zeker in het kerkelijk leven - om vrijheid.

We moesten misschien ook maar eens wat minder stoer en duur over 'roeping' en zo praten.

Als je wat wilt doen, moet je er ook plezier in hebben.

Doe wat je ligt. Waar je ambitie voor hebt. Waar je wellicht goed in bent.

En het behoeft heus niet te gek te worden.

Het moet 'leuk' blijven.

Dan wordt het vast wel goed!

Irene Postma

De weg kwijt?

Ben je sportjournalist? Hoe kun je als christen leven in dat wereldje? Dat heeft toch niets met geloof te maken? Ga je zelfs op zondagmiddag naar de tennisbaan? Hou je mond dan maar, want dan sluit ik de deur. Dat is de houding, waarop ik nog wel eens stuit bij trouwe Christenen. Hier een verhaal uit de praktijk van een christen die sportjournalist is.

Ik ging als freelancer naar het voorweekend van Rosmalen. Omdat de betere spelers dan nog niet in actie zijn, is dat voorweekend het meest geschikt om ongehinderd contact met spelers te hebben. Op zaterdag had ik iets anders te doen, maar ik ging op zondagmiddag, na kerktijd. Op weg erheen bad ik dat God mij zou kunnen gebruiken. Ik had geen idee welke spelers er in het voorweekend zouden zijn. In de voorgaande twee jaar had ik een paar christen-tennissers ontmoet. Ik wist dat ze bij grote toernooien bij elkaar kwamen voor bijbelstudie, maar bij kleine toernooien als dit, was dat niet zo. Van voorgaande jaren wist ik, dat het hun goed zou doen, andere gelovigen te ontmoeten. Zo kun je elkaar opbouwen. Maar misschien waren ze er nu niet. Ik vroeg de Here me te leiden, naar wie dan ook. Ik had geen idee waar ik een goed verhaal vandaan zou halen, maar meestal vond ik dat ter plekke, vaak werd het als het ware aangereikt. Toen ik er was en de lijst van deelnemers zag, ontdekte ik maar weinig bekende namen. Tot mijn teleurstelling zat het groepje christenen op een toernooi in Engeland. Wat te doen dan? Bijna ging ik naar huis, om naar de tweede kerkdienst te kunnen, toen ik een interessante wedstrijd in het dubbelspel zag. Een van de spelers was een Oekraïner. Dimitri Poliakov. Ik zocht informatie over hem in de spelersgids. Hij bleek afgestuurd te zijn in Russische literatuur en hij hield van klassieke muziek. Hij las graag, stond er. Anton Tsjechov en James Joyce hoorden tot zijn favoriete schrijvers. Bovendien had hij het op Roland Garros, het grote tennistoernooi van Frankrijk, tot de tweede ronde gebracht, waar hij in een 5-setter nipt van Vasek verloor. Mijn aandacht werd door hem getrokken. Dat was een interessante speler om een verhaal over te schrijven. Ik vroeg me af of zijn doelen op het gebied van literatuur of van tennis lagen. Hoe hij de twee combineerde, en waarom. In 1989 werd hij al proftennissers, en zijn studie maakte hij in 1992 af. Ik zei hem na de wedstrijd dat ik graag met hem wilde praten. Hij zei dat hij de volgende dag daar wel te vinden zou zijn. Ik ging naar huis. O.k., ik had een interview, maar moest goed overdenken welke vragen ik zou stellen. Ook daarbij vroeg ik om hulp. Ik wilde een ten-

nissers aan het woord laten die met meer dan tennis bezig is of was, o.a. over de combinatie met studie. In hoe verre literatuur verrijkend is, hoe hij naar de wereld kijkt, waarom hij tennist, wat het doel is in zijn leven. Of hij gelooft. Welke plaats tennis heeft in z'n leven, hoe dat in verhouding staat met de andere dingen.

De volgende dag is het regenachtig. Niemand kan spelen en de tennissers zitten in een tent te wachten. Omdat de perschef niet precies weet wie Poliakov is, vraag ik Jacco Eltingh, die het perscentrum in- en uitloopt, of de Oekraïner tijd zou hebben voor een interview. Jacco komt even later terug met Dimitri. In zijn had houdt hij het boek waarin hij heeft zitten lezen: Honoré de Balzac. Het interview loopt nogal anders dan ik had verwacht. De helft van wat hij vertelt mag ik niet opschrijven.

Nu blijkt, hoe belangrijk voor Dimitri dit toernooi is. Zijn coach is in Duitsland achtergebleven. Hij is alleen, heeft bewust de rust gezocht om te denken. Want hij stelt vragen bij wat hij doet. Op deze manier, dat hij niet honderd procent op het tennis is gericht, wil zijn coach niet met hem verder gaan. Hij moet beslissen of hij zich helemaal met het tennis zal bezighouden, twijfelloos. Als hij denkt dat hij niet hoeft te veranderen, houdt zijn coach het wat hem betreft voor gezien. Deze week wil hij een beslissing nemen. De belangrijkste beslissing, zegt hij, die hij ooit heeft genomen. De examinatoren hebben niet zo nauw gekeken bij de slotexamens Russische taal, zegt hij over z'n studie. Hij heeft wel Russische en buitenlandse literatuur, filologie en historische letterkunde gedaan. Lezen deed hij graag. „Ik leef dan helemaal in het boek, ik wil begrijpen hoe de hoofdpersonen leefden, waarom ze dingen deden... Ik voel bijna hoe alles was. Deze studie vond ik fijn, omdat het je een bredere blik geeft. Veel geschiedenis, dat vind ik interessant.”

In het tennis is zijn neiging om over alles na te denken een groot nadeel. „Op de baan moet je niet nadenken. Als ik niet zoveel zou denken zou ik beter spelen. Ik aarzel teveel.” Als ik vraag wat zijn doel is, of dat in het tennis ligt of in de literatuur, blijkt ik de kern van het probleem te raken. „Ik heb geen doel. Vroeger misschien wel. Ik weet niet meer wat mijn doel is. Ik ben gaan tennissen, omdat ik er al zoveel tijd ingestoken had. Het lag voor de hand. Maar ik weet ook niet wat mijn doel toen was. In elk geval zwem ik nu een beetje, wat zeg ik, als een drol in een rioleringspijp.” Hij kijkt mistroostig.

Maar je hebt toch ook eens besloten literatuur te gaan studeren? vraag ik.

„Dat heeft mijn vader besloten.” Hij legt uit: „Mijn vader is een beroemd chirurg. Daarnaast geeft hij les in Kiev, aan een instituut waar alle chirurgen regelmatig worden nageschoold. Ook mijn zus heeft medicijnen gestudeerd, en ik ben ook begonnen aan de vooropleiding, die 9 maanden duurt. Na zes maanden zei m'n vader dat ik beter talen kon studeren om vertaler te worden ofzo, omdat het te moeilijk zou zijn voor mij. Hij had gezien hoe m'n zus avond na avond zat te blokken. Ik ben altijd goed geweest in wiskunde, biologie en anatomie, maar hij had de ervaring. Hij zal wel gelijk hebben gehad. Ik heb andere talen geleerd, Engels en Duits, maar Duits vind ik niet mooi. Ik had dat simpel opgepikt, nooit de grammatica geleerd. Hij wilde dat ik Engels zou leren, maar ik wilde graag schrijven, eerst de grammatica van m'n eigen taal goed kennen. Daarom ben ik Russisch gaan studeren. Ik wilde ook beginnen met Maleisisch, maar liever leer ik eerst Frans en Italiaans. Ik heb journalist willen worden, maar nu niet meer. Wel wil ik graag schrijven. Ik heb dat nog niet gedaan. Misschien ben ik te moe om het serieus te proberen. Misschien durf ik het niet. Mijn vader zei dat hij meer schreef dan ik. Omdat hij allerlei lezingen gaf die hij schreef. Op zijn terrein heeft hij veel geschreven. Maar alle belangrijke beslissingen heeft mijn vader eigenlijk voor me genomen. Wat mijn vader nu van me vindt? Dat is niet zo goed. Hij houdt wel van me hoor, maar hij zei... nee, dat kan ik beter niet zeggen.” Hij vertelt dat hij bij de afwegingen die hij nu maakt: doorgaan of niet? voortdurend denkt aan wat zijn vader ervan vindt. Dat dat het moeilijk maakt, te beslissen. Hij zal er achter moeten komen wat hij zelf wil.

De factoren die verder een rol spelen zijn, dat hij een vrouw en een zoontje heeft – die eindelijk een visum voor Duitsland hebben gekregen, waar ze zijn gaan wonen – voor wie hij verantwoordelijk is. Dat hij zo perfectionistisch is, dat hij alles wat hij doet 100 procent wil kunnen, anders heeft het geen zin. Dat er mentaal volgens zijn zeggen iets niet goed zit, waardoor hij 'dat beetje extra' wat voor toptennis nodig is, niet heeft. Maar als hij stopt, weet hij niet wat hij dan zou moeten doen. Bloemen lijken hem wel wat, maar hij zegt: „Ik ben er nog te jong voor. Ik heb iets nodig om mijn energie kwijt te raken.”

Ik wil weten wat hij over zichzelf zou schrijven als journalist. Hij zegt: „Een heel klein stukje... of een heel lang verhaal.”

„De problemen die ik heb hangen ermee samen, dat ik in de realiteit veel zie dat tegen mijn moraal ingaat. Ik weet niet wat ik ermee aanmoet. Ik

weet niet wat ik doen moet. Misschien ben ik te zacht om in deze tijd te leven."

– *Heb je de bijbel wel eens gelezen?* wil ik weten. Ik heb een Russisch exemplaar in m'n tas, dat hij hebben mag, maar hoewel hij hem opent en even geboeid raakt door wat hij daar ook leest, slaat hij het aanbod af: hij heeft thuis een bijbel.

„Ja, niet helemaal, maar gedeelten. Maar niet om er antwoorden te zoeken. Vooral omdat ik geïnteresseerd ben in de manier waarop de mensen toen leefden, in hun moraal. Maar ik geloof niet in die God. Die kan ik niet bewijzen. Ik geloof in mijn god... Het is denk ik ook heel moeilijk om de moraal van toen in deze tijd over te plaatsen. De hele cultuur is veranderd. Ik weet wel, de bijbel is niet veranderd, maar het is haast niet mogelijk om het in praktijk te brengen." Ik heb dus niets om hem mee te bemoedigen. Toch praat ik met hem door over het evangelie. Ik zeg dat Christus mijn zonden heeft weggedaan. Hij vraagt wat die zonden dan zouden moeten zijn. „De grootste zonde", zeg ik, „is dat de mensen hun Schepper niet geven wat Hem toekomt. Dat ze hem negeren". „Maar hoe kun je hem dan kennen? Hoe weet je dat nou?" Het enige wat ik kan doen, is zijn vragen beantwoorden: Hoe kon iemand bewijzen dat Jezus God is, dat deze God echt is. Ik zei hem dat er geen wetenschappelijk bewijs te geven is, zoals ik ook geen bewijs kon geven dat mijn vader leeft, maar ik wist dat hij er was omdat ik hem ken, zoals ik weet dat God er is, omdat ik Hem ken.

„Iedereen wil me nu adviseren. Maar wat ik ga doen weet ik nog niet. Waarschijnlijk iets wat niemand verwacht. Of het nu goed is of verkeerd, ik doe waarschijnlijk iets wat niemand heeft gezegd... als ik dan nog leef." Hij zegt het op de valreep. Opstaand om weg te gaan.

„Je maakt geen eind aan je leven, hoor!" Hij lacht niet. „Je hebt een zoon, die jou wil kennen." Stilte.

„Ik wens je het beste. Dat je eruit komt. Gelukkig zult zijn. Bedankt voor je tijd."

Ik heb God gevraagd me te leiden naar iemand om te interviewen. De helft van wat hij vertelde mag ik niet schrijven. Ik had wat anders verwacht. Maar ik vertrouw dat het gesprek zo niet voor mij, dan toch voor hem nuttig bleek.

De volgende dag zat ik op de vrijwel lege tribune toen hij z'n eerste rondedepartij speelde. Zonder zelfvertrouwen. Verdwaald. Aanmoedigingen hielpen maar weinig. Aan 't begin van de tweede set kwam hij met gebogen hoofd de baan op. Ik keek naar hem en strekte m'n rug. Hij zag het gebaar en rechte zijn rug ook, hief het hoofd. Een paar goede services volgden, maar bij de eerste fout zakte hij weer terug. Wat ik ook riep, het baatte niet. Hij verloor. Toen hij de baan verliet,

keek ik naar hem en vroeg met een gebaar of het mentaal niet goed had gezeten. Hij verzuchtte: „Ik weet het niet. Bedankt in elk geval voor de steun." Ik zag hoe ellendig hij zich voelde. Ik had niets voor hem kunnen doen. Ik had gebeden, in de tweede set: „O Here, help deze jongen, wat er ook gebeurt, leid hem op de eeuwige weg."

Ik vergezelde hem op weg naar de spelerslounge. Hij leek gedeprimeerd en zei dat hij het beste maar naar huis kon gaan. Ik kon niet veel zinnigs zeggen, vroeg of hij goede vrienden had onder de spelers, noemde de naam van een gelovige tennisser en zei: „Hij is een goed mens."

In de auto terug bad ik voor hem.

„Here, help hem, red hem!" Toen besepte ik dat dat was wat God wilde. Omdat de liefde, de erbarming die ik voelde nooit van mezelf konden zijn. Het moest de liefde van Christus zijn. Hij kende Dimitri en had mij gezonden om hem Zijn liefde te laten zien. Als God mij vroeg met hem te praten, dan moest Hij een plan voor Dimitri hebben. Hoe machteloos ik me ook voelde, hoe onmogelijk het leek om hem de weg te wijzen, God kon toch gebruiken wat ik Hem had toegewijd. Zelfs een detail kon Hij gebruiken als een element van de weg die deze jonge man tot Christus kon leiden. Dimitri vertrok naar Wimbledon, in een kwalificatiepoging. Ik moest hem weer loslaten. Misschien hoor ik nog eens, hoe het met hem gaat, misschien ook niet. Als ik aan hem denk, is mijn denken een gebed. Zoals het dat is voor meer mensen, waaronder een groot percentage sporters.

„Hoe kun je nu sportjournalist zijn, hoe kun je leven in dat wereldje?" De vraag is misschien niet in een paar woorden te beantwoorden. Maar ik weet dat Gods liefde ook van de sporters groot is, dat Hij mij wil gebruiken als ambassadeur. Dat ik dit werk alleen kan doen als ik volledig Gods heerschappij over mij aanvaard, als ik die zelfs zoek.

Regionaal

Een jubileum in Nieuwegein

Dit keer viel er wel een bijzonder kerkblad van de gemeente van Nieuwegein in de bus! Een jubileum-nummer.

Op 7 oktober jl. was het 10 jaar geleden dat de gemeente van Nieuwegein werd geïnstitueerd. Nadat in oktober 1982 een proef begon met een gezamenlijke preekplaats is op 7 oktober 1984 de NGK/CGK gemeente van Nieuwegein geïnstitueerd.

Een tweede lustrum waar deze gemeente van harte mee gefeliciteerd mag worden en waarvoor we de Here dankbaar mogen zijn. Die dank blijkt ook heel duidelijk uit de jubileumbijlage bij het kerkblad, waarin 'mensen van het eerste uur' schrijven over het ontstaan en de groei van de gemeente.

Eén van de bijdragen heeft als titel 'Drie wensen, twee kerken, één gemeente'. De drie wensen, die voortkwamen uit de 'proef' met een gezamenlijke preekplaats waren: een eigen dominee, een eigen kerkgebouw en formeel als kerken te Nieuwegein zelfstandig worden. Twee van die wensen zijn, zij het in andere volgorde, vervuld; instituering als zelfstandige gemeente en een eigen dominee. Wie weet wordt de derde wens ook nog eens vervuld; een eigen kerkgebouw.

Dat laatste is voor iedere gemeente natuurlijk een wens, want daarmee vinden, naast de zondagse samenkomsten, ook alle andere activiteiten onderdak.

Wat de jeugdactiviteiten betreft heeft Nieuwegein, in ieder geval voor de regio Utrecht, een noviteit. In een kleur die wel moeten opvallen (ook makkelijk in het donker te vinden) hebben zij een *jeugdfolder* het licht doen zien. Dit lijkt mij een goed idee, dat navolging verdient, vooral in gemeentes waar veel (jeugd-)activiteiten worden ontplooid. In de folder is werkelijk van alles te vinden over jeugd-activiteiten. Het jeugdhonk (regels en beheer), de jeugdraad (wie is wie?), de jeugdouderling, crèche, kindernevendienst, catechisaties, verenigingen, zomerkampen, alles voorzien van tijd en plaats en van de namen van verantwoordelijke personen met hun adres en telefoonnummer.

Het is duidelijk dat Nieuwegein een 10 jaar jonge gemeente is.

F. Vonk, Breukelen

H. Algra, Den Helder

Wie was Maarten Luther? (2)

In de eerste aflevering zagen we hoe theologen, psychiaters en historici (elk vanuit hun eigen achtergrond en vanuit hun eigen levensovertuiging) een heel verschillend beeld van Maarten Luther schetsten. In dit nummer gaan we in op de persoonlijke achtergronden van Luther.

De familie Luder (later: Luther) was oorspronkelijk een boerenfamilie. Omdat er voor de jongere zoons geen plaats was op de boerderij, trok vader Hans naar Eisleben, waar hij in de kopermijnen werk vond.

Doopnaam: Maarten

Op 10 november 1483 werd in dit gezin een zontje geboren, op 11 november werd hij gedoopt. Zijn doopnaam werd Maarten. Die naam hoeft geen verrassing te zijn: kinderen in een deel van Nederland gaan op 11 november met lampionnen en zingend over die goede Sint Maarten over straat. Maarten werd dus genoemd naar de heilige van die dag: Martinus van Tours. Over de jonge jaren van Maarten is weinig bekend. Later heeft Luther wel veel verteld over zijn jeugd. Deze verhalen werden opgetekend in de zgn. *Tischreden*: de vertellingen aan tafel ter lering en vermaak voor zijn kinderen en voor gasten (zoals studenten en kostgangers). Het beeld van een zeer arme en diep ongelukkige kindertijd is gebaseerd op wat Luther zelf verteld heeft (1). Hij wist echter zo kleurrijk te vertellen, dat de vraag moet worden gesteld hoe waarheidsgetrouw de verhalen zijn. Misschien heeft Maarten 't Hart de 'kunst' van een naamgenoot afgekeken.....

Sober, maar invloedrijk

Er zijn publikaties verschenen waarin Luther beschreven wordt als een boerenzoon. Dat roept associaties op met jeugdige herinneringen op het platteland. Luther heeft echter nooit op een boerderij gewoond. Men kan hem vergelijken met de tweede-generatie immigranten. Zijn leven werd weliswaar nog gekleurd door de boerenafkomst, maar hij maakte er geen deel meer van uit. Ook het stereotype idee van de arme boerenzoon is onjuist. Luther groeide op in een stadje en het gezin waar hij opgroeide was niet arm. Kort na de geboorte van Maarten verhuisde de familie naar Mansfeld. Vader Hans werkte zich hier op tot één van de meest invloedrijke mensen in het stadje. Hij was zelfs mede-eigenaar van een aantal mijnen. Wel heeft de familie (met uiteindelijk 9 of 10 kinderen) altijd sober geleefd; de rijkdom was dus min of meer verborgen en hooguit tastbaar aan de invloed die vader Hans hier had als één van 'Vierherren' (stadsbestuurders).

Angst voor straf

De engelse historicus Todd gaat ervan uit dat het gezin Luder de gewone godsdienstige plichten goed nakwam. Waarschijnlijk zal Maarten dus regelmatig de mis hebben bijgewoond. Hij zal ook hebben geloofd dat Jezus waarachtig tegenwoordig was in brood en wijn. Maarten zal thuis de gebeden mee hebben gebeden. In later tijd herinnerde Luther zich echter vooral de beloning en de straf na de dood. Het is deze gedachte geweest die hem bijzonder bang heeft gemaakt (2). Deze invloed van de kerkelijke leer op het denken van kinderen is ook in de Gereformeerde kerken niet onbekend. Een voorbeeld hiervan zien we in publikaties van een aantal romanschrijvers en van Aleid Schilder. Veel mensen vinden dat ze een karikatuur hebben ontwikkeld: in de kerk werd 'zoiets' toch niet beweerd? We moeten ons echter wel realiseren dat voor een kind bepaalde uitspraken een eigen leven kunnen gaan leiden. De relatie die er bestaat tussen ouders en kinderen en de nestgeur van het gezin kunnen daarbij een rol spelen, maar ook het karakter van het kind zelf. Vermoedelijk zijn het vooral gewetensvolle kinderen die door hun karakter gevoelig zijn voor deze angsten. Ze zoeken een houvast in duidelijke kaders en stellen hoge eisen aan zichzelf. Tegelijk kunnen ze niet aan deze eisen voldoen en worden dus door angst overweldigd. De angst voor straf kan het leven dan gaan beheersen. Men kan zich dus afvragen in hoeverre de preken in de kerk in het stadje Mansfeld werkelijk gekleurd werden door de straf van het vagevuur. Het is mogelijk dat de sfeer in het gezin hem juist ontvankelijk heeft gemaakt voor bepaalde opmerkingen in de preken. In ieder geval heeft de angst voor het oordeel bij de jonge Maarten een dusdanig grote invloed had, dat dit thema andere aspecten van het Evangelie naar de achtergrond drong. Dat kinderen zo kunnen reageren op een bepaalde boodschap is een waarschuwing die ook Gereformeerde opvoeders (ouders, onderwijzers, predikanten) zich ter harte moeten nemen.

Bijgeloof

Todd beschrijft in zijn boek het bijgeloof van die dagen. Er was sprake van een geestengeloof dat duidelijke heidense kanten had. Men nam aan dat op bepaalde plaatsen of in bepaalde mensen boze geesten of heksen huisden, die er plezier in hadden de mensen op allerlei manieren te kwellen. Dit geloof kleurde ook het gezin Luder. Als het onweerde zeiden Maartens ouders: "De duivel is losgebroken." Maarten Luther geloofde heilig in deze invloeden. Ook later zou hij aan tafel

nog vaak hebben gesproken over deze duivels en demonen: "Veel oorden worden door duivels bewoond. Pruisen is er vol van en Lapland is vergeten van heksen."

Ook op een andere manier was het bijgeloof nadrukkelijk aanwezig, namelijk in de wijze waarop het godsdienstige leven was ingericht. Overal bestonden voorschriften voor, alle kerkelijke gebeurtenissen waren ingekaderd in rituelen. Later kostte het Luther vele jaren van geestelijke strijd om in te zien dat de rechtvaardiging niet afhankelijk is van het voldoen aan al deze door mensen ingestelde voorschriften.

Maarten en zijn ouders

Vroege jeugdervaringen kleuren (mede) de latere persoonlijkheid. In veel theorieën wordt een grote plaats ingeruimd voor de invloed die ouders hebben op de sociale en emotionele ontwikkeling van kinderen. Deze relatie staat ook centraal in het boek dat de psycho-analyticus Erik H. Erikson schreef over Luther. Naar het antwoord op de vraag hoe het in het gezin werkelijk toeging, moeten we gissen. De indruk bestaat (maar dat is weer gebaseerd op uitspraken van Luther zelf) dat vader Hans streng was en dat lijfstraffen in het gezin gebruikelijk waren. Aan de hand van een aantal uitspraken van Luther en van vrienden van Luther beschrijft Erikson de relatie tussen vader Hans en zoon Maarten als volgt: "Zelfs wanneer Maarten doodsbang was voor zijn vader, kon hij hem niet echt haten. En vader Hans, die het niet gegeven was om ooit nauw contact te hebben met zijn zoon en die soms bijzonder kwaad kon zijn, kon niet lang buiten zijn zoon. Hans was een vader, waar men niet op vertrouwde voet mee raakte, maar die je ook niet los liet" (3). Luther sprak later veel over zijn vader, maar zijn moeder wordt in de verhalen weinig genoemd. Wel vertelt een latere vriend van Luther dat Maarten sprekend op zijn moeder leek. Zij komt over als een vrouw met een gevoelige houding tegenover de natuur, ze was muzikaal ingesteld, ze had een mystieke inslag en was soms erg bijgelovig. Zo vertelt Luther dat zijn moeder ervan overtuigd was dat de kinderen van de buurvrouw behekst waren. De liefde voor de muziek heeft Luther waarschijnlijk van zijn moeder meegerekend.

Het onweer

Erikson plaatst in zijn boek de keuzes die Luther maakte voortdurend in de context van de verhouding die hij tot zijn vader had. Vader Hans wilde dat zijn zoon een juridische opleiding volgde en dat hij hoog op de maat-

schappelijke ladder zou klimmen. De schoolse opvoeding die Luther kreeg was dan ook op dat doel gericht. Hij werd ingeschreven op de juridische fakulteit in Erfurt. Totdat... het onweer kwam. Luther was (om onbekende redenen) onderweg, toen er in het open land een hevige onweer losbarstte. Het riep enorme angsten bij hem op. Geen wonder, als we weten in welk verband het onweer in het gezin geplaatst werd: de duivel brak immers los. Tijdens dat onweer heeft Luther in zijn doodsangst (en daarmee ook de angst voor het vagevuur) een belofte gedaan. "Help mij, Heilige Anna, ik wil monnik worden". Op dat moment wordt het gewetensconflict nadrukkelijk en beklemmend voelbaar. De keuze die Maarten deed, werd door zijn vader namelijk als een daad van ongehoorzaamheid ervaren. Pas van achter de kloostermuren schrijft hij zijn vader over de beslissing. Luther vertelt later dat zijn vader bijna gek werd van woede en dat het hele gezin (gehoorzaam aan de vader) het contact met de weerspannige zoon verbrak. Vanaf nu moest Maarten dan ook zijn eigen keuzes maken, want hij kon niet meer rekenen op de steun van zijn vader. Wanneer een kind op zo'n manier tot zichzelf veroordeeld wordt, roept dit opnieuw enorme angsten op. Jongeren zoeken dan vaak naar duidelijk omliggende kaders: het is alles of niets. Ze vinden houvast in sekten, in radikale organisaties, in strakke levenspatronen. Voor de jonge Maarten biedt de geborgenheid van het klooster een tijdelijk houvast in onzekere jaren (in vaktermen: een moratorium, een uitstel van volwassen verplichtingen). De prior van het klooster vervangt zijn vader. De strenge rituelen die er de dag en de nacht beheersen, dempen zijn onderliggende angsten.

Bestemd tot het priesterschap

Maarten was op de juridische fakulteit opgevallen door zijn buitengewone begaafdheid. Dit bleek ook binnen het klooster het geval. Hij werd na het afleggen van de gelofte bestemd tot het priesterschap. Nu de volwassen verantwoordelijkheden dichterbij kwamen, raakte de gewetensvolle Luther erdoor verontrust. Hij had een boek gelezen, waar in stond vermeld in welke opperste waardigheid de priester de mis op moet dragen. Hij brengt immers aan anderen de aanwezigheid van Christus Zelf over? Maarten maakte zich zorgen over zijn goedmoedstoestand, want geen enkele zondige gedachte mocht in hem opkomen. Hij bestudeerde tot in de puntjes de rituelen die de mis voorschreef. Toch kon er nog altijd iets mis gaan.... De zoon die ongehoorzaam was aan zijn vader, probeerde tot in het absurde gehoorzaam te zijn aan de kloostergelofte. Ondertussen had Maarten – als gevolg van het overlijden van twee broers – weer enig contact gekregen met zijn familie. Hij had zijn vader echter sinds het onweer niet meer gesproken. Toen

Maarten tot priester zou worden gewijd, werd aan zijn ouders een uitnodiging verstuurd. Zijn vader nam de uitnodiging aan, maar bedong wel dat de wijding plaats zou vinden op het moment dat het hem uitkwam. Hij verscheen met een ruiterschare van twintig burgers naar het klooster en deponeerde een enorme gift in de kas van het klooster. Nooit echter had vader Hans met Maarten gesproken of geschreven over het feit dat hij in het klooster was getrokken. De spanning over het weerzien met zijn vader moest voor Maarten dan ook bijzonder groot zijn geweest.

De priesterwijding

Tijdens het opdragen van de mis kreeg Maarten een angstaanval. Dit gebeurde toen het gebed werd uitgesproken dat begint met de woorden 'Daarom, allerbarmhartigste Vader'. De angst sloeg als een vloedgolf over hem heen. Hij raakte verbijsterd van schrik bij de gedachte dat hij zelf rechtstreeks tot God moest spreken. Later vertelde hij, dat hij van angst bijna gestorven was. Erikson verwoordt de spanning van Maarten treffend: "Vóór hem bevond zich de onzekere genade van het Heilig Sacrament en achter hem bevond zich de mogelijke toorn van zijn vader" (4). Het hoeft geen betoog, dat voor een onzekere en gewetensvolle jonge man zo'n situatie zeer belastend is. Bij de bediening van het Sacrament kon er immers van alles mis gaan: hij zou het ritueel niet goed kunnen volbrengen, er zou woorden kunnen vergeten en er zouden verkeerde gedachten in hem naar boven kunnen komen. Hij had het gevoel helemaal alleen tegenover God te staan, die alles zou kunnen zien en iedere fout zou veroordelen. Het zicht op het middelaarschap van Christus was hem op dat moment volkomen ontnomen. Ondertussen waren achter hem de ogen van zijn vader, met wie hij nog geen woord had gewisseld en die mogelijk nog steeds boos was vanwege de keuze die hij enkele jaren geleden had gemaakt.

De maaltijd

Later op de avond vond een maaltijd plaats, waarbij het tot een confrontatie komt tussen Maarten en zijn vader. Opnieuw kunnen we ons voorstellen hoe het gegaan is. Een omvangrijk gezelschap (de 20 heren uit Mansfeld) domineert de maaltijd. Maarten houdt een tafelrede en herinnert aan de gelofte tijdens het onweer. Dan onderbreekt zijn vader hem: "We zullen maar hopen dat het geen begoocheling van de duivel is geweest." Maarten probeert de zaak te sussen. Zijn vader duldt echter geen tegenspraak en begint de 10 geboden te citeren. "Heb je niet gelezen dat er staat: eert uw vader en uw moeder?" Todd schrijft dat deze vraag van zijn vader Maarten diep moet hebben gekwetst. "Maarten, die zijn vader juist altijd vereerd had en zoveel mogelijk

heeft willen doen wat zijn vader van hem verlangde" (5).

Gods Hand

Na de priesterwijding van Maarten is er veel gebeurd. De weg die deze grote Reformator ging, liep met veel omwegen. Hij ondernam een voetreis naar Rome; opnieuw een periode waarin hij veel nadacht. Uiteindelijk leerde hij (tijdens de voorbereiding van colleges over de Romeinenbrief) in te zien dat in de kerk de boodschap van Gods *schenkende* gerechtigheid centraal moet staan en niet Gods *eisende* gerechtigheid. Jezus is immers onze middelaar en voorspraak. Dat inzicht betekende een enorme bevrijding voor hem.

Maarten wilde zijn vader en de kloosterregels gehoorzaam zijn; later leerde hij eigen keuzes te maken, die én tegen de wil van zijn vader én tegen de leer van de kerk ingingen. Er ging een lange periode van persoonlijke strijd aan vooraf. Als kind werd hij op school geslagen als hij Duits sprak (en geen Latijn); later werd juist hij degene die de Bijbel in de eigen volkstaal vertaalde. Dat gebeurde in een periode waarin er ook in de samenleving veel veranderde. De tijd was er rijp voor. In de gang die Maarten Luther in zijn leven maakte, mogen we dan ook Gods Hand zien.

Noten

- 1 Erik H. Erikson, De jonge Luther, pagina 59. Dit boek verscheen in 1958 in de Amerikaanse editie en in 1967 in een Nederlandse vertaling.
- 2 John M. Todd, Maarten Luther, pag. 22, 23
- 3 Erikson, pag. 71 en 73
- 4 Erikson, pag. 155
- 5 Todd, pag. 66

Na de roodbruine warmte van september, na van oktober 't zwaar en donker goud, keren de held're dagen van november met ijle geur van brandend turf en hout, van rijpe appels, rottend loof. Reeds koud worden de morgens in de kale velden waar raven, met de ondergang vertrouwd, de heerschappij aanvaarden; sombre helden die zich met nog somberder roepen melden. Op het vochtige land strijken zij neer waar zij op paarden en op honden schelden en zij voorspellen vorst en winterweer.

Koos Schuur
uit: Novemberland
opdragen aan de Groninger Veenkoloniën

Johan Klein, Rijswijk

Waarom een reformatorisch liedboek? (1)

Op m'n artikelenreeks 'Meedoen met Liedboek-2000?' ontving ik vele, meest mondelinge, reacties. Ze waren afkomstig uit ned. gereformeerde, chr. gereformeerde en vrijgemaakte-gereformeerde kring. Alle reacties waren positief. Dat is niet zo vreemd, want mondelinge reacties zijn bijna *altijd* instemmend. Ik heb rustig gewacht op schriftelijke kritische reacties: per post of in Opbouw. Ik ontving enkele instemmende brieven en in dit blad verschenen drie kritische artikelen: van de hand van Bart van Buitenen uit Zwijndrecht¹, Klaas Holwerda en Henk Willigenburg uit Culemborg² en Jan van der Spek uit Den Haag³. Ik dacht dat ik meende wat ik schreef toen ik om een 'gedachtenwisseling' vroeg en ik denk dat nog steeds. Ook al proberen kenners uit Culemborg op mijn woorden een modern literair motto toe te passen: 'Kijk, er staat niet wat er staat!' Wat mij betreft blijven m'n woorden gewoon staan. Eénduidig. Uit bewogenheid om de toekomst van onze gemeentezang. Om Sions wil. Nergens anders om. Al was het een hachelijk karwei om een en ander onder woorden te brengen.

Kwaliteitsbewaking

Bart van Buitenen maakt een paar behartenswaardige opmerkingen m.b.t. tot de kwaliteitsbewaking van een te vormen reformatorische gezangenbundel. Hij heeft gelijk als hij stelt dat een dergelijk project niet kan worden toevertrouwd aan een kleine commissie waarin een paar componisten en een paar dichters elkaars werk controleren. Ook vraagt het samenstellen van een volwaardige reformatorische gezangenbundel om een heel andere aanpak dan een aanvullend bundeltje op het Liedboek. Als de L.V. hiertoe besluit, moeten we voor dit project vijftien jaar uittrekken en een groot aantal deskundigen uit alle drie de kerken raadplegen. Ook het Liedboek is niet het werk geweest van één deputaatschap, maar van meerdere commissies en werkgroepen (van o.a. musici).⁴ Wie de ontwikkelingen binnen de drie kerken de laatste jaren een beetje gevolgd heeft, zal gemerkt hebben dat deskundigheid en 'feeling' op het terrein van het kerklied duidelijk aan het toenemen is. Bart van Buitenen echter kiest voor een 'bredere' oecumene, die hij niet zozeer aan de Schriften als wel aan een kern-dogma (Drieëenheid) wil toetsen. Er zijn er meer geweest die dat wilden: Erasmus bijvoorbeeld en de 'ethischen' in de Ned. Hervormde Kerk, maar de reformatoren in de 16e eeuw en de vaders van de Afscheiding in de 19e zagen zich geplaatst voor een andere weg omwille van *terugkeer naar de Schriften*. En het

is voor een niet onbelangrijk deel aan hún keuze te danken dat die Schriften bij ons (nog?) de plaats hebben die ze hebben: een gezaghebbende. Dát is de weg tot 'behoud van de algemene christelijke Kerk', de gemeenschap der heiligen.

Bart schrijft: „Pas wanneer in onze liturgie de kerkmuziek de plaats krijgt die haar toekomt, gelijkwaardig aan en als deel van de woordverkondiging, kan er sprake zijn van een nieuwe gezangenbundel.” In het eerste deel van deze zin zou ik het woord 'kerkmuziek' willen vervangen door 'gemeentezang'. Het zou al enorme winst zijn wanneer de predikant in elke dienst tenminste twee Psalmen in z'n geheel zou laten zingen. Dan kan de Psalm zijn *eigen* verhaal vertellen, in plaats van dat een partje ervan mag dienen als pepermuntje bij de preek. Op die manier zouden de Psalmen in onze erediensten eindelijk de plaats krijgen die hen toekomt. Nu blijft het te vaak bij lippendienst aan het Psalter. Bij lange Psalmen kan men beurtzang toepassen, van zeer lange Psalmen kan men een aaneengesloten gedeelte laten zingen.

Geen versnippering

Jan van der Spek, die als derde reageerde, is het met me eens dat „de theologische geesten van deze tijd krachtig door de grotere kerkgenootschappen waaien”. Maar hij ziet een reformatorische gezangenbundel niet als het middel om die geesten buiten ons liedboek te houden. Hij kiest voor de vrijheid van plaatselijke kerken en pleit voor een landelijke werkgroep die die kerken desgewenst met raad en daad kan bijstaan. Zijn voorstel lijkt me goed als aanvulling op het mijne, niet als vervanging daarvan. Nadat iedereen een tijdje 'vrij en blij' heeft gezongen, komt er ongetwijfeld weer een tijd waarin men terugverlangt naar 'degelijker' gezangen. Het is dan van het grootste belang dat die gezangen bij de hand zijn, nooit uit de gemeentezang verdwenen zijn. Alleen door middel van een goed opgezet landelijk project kan het goede uit de liederenschat van de Kerk der eeuwen voor volgende generaties behouden blijven. De optie van Van der Spek leidt, hoe goed bedoeld ook, op den duur tot te loorgang van het klassieke kerklied. De kans bestaat dan dat een Liedboek-2000 daar nog méér van in huis heeft dan wij. Bovendien werkt zijn voorstel m.i. niet alleen wildgroei, maar ook verdere versnippering in de hand. Overigens laat mijn voorstel ruimte open voor het zijne. Door een reformatorisch liedboek in ringband-vorm uit te

geven, blijft er de mogelijkheid voor plaatselijke gemeenten om er naar eigen smaak en behoefte gezangen aan toe te voegen, die men later rustig weer kan verwijderen en vervangen door andere. Op die manier blijft er altijd ruimte voor het experiment – en voor onderlinge verschillen: zo zullen chr. gereformeerden méér piëtistisch gekleurde gezangen willen zingen dan ned. gereformeerden en vrijgemaakten.

Maar een gemeenschappelijke 'stambundel' behoedt ons voor totale versnippering. Zo kan ook (voor een deel althans) de band met de school worden hersteld, nu steeds meer ned. geréf. ouders hun kinderen naar vrijgemaakte scholen sturen.

Ik hoop dat ik aan de reactie van Jan van der Spek een beetje recht heb gedaan; ik ben er niet helemaal gerust op. Hij pleit voor plaatselijke bundels náast het 'oude' Liedboek. Wanneer dat 'oude' Liedboek in de grotere kerken zou worden vervangen door een Liedboek-2000, kunnen wij een aantal exemplaren uit leeggelopen kerken opkopen, schrijft hij. Daarvan zie ik het nut niet zo erg in. Immers, ook dan wordt de band met de grotere kerken doorsneden op het gebied van de kerkzang en dan zingen wij als enigen uit een bundel waarvan de L.V. slechts éénderde geschikt achtte voor onze erediensten. Het wordt dan inderdaad 'ons' Liedboek, maar we gebruiken er slechts *een deel* van, waarom dan niet het goede uit het Liedboek opgenomen in een reformatorische bundel die we *in z'n geheel* kunnen gebruiken?

Aanleiding en motief

De reactie van Klaas Holwerda en Henk Willigenburg viel me eerlijk gezegd rauw op het lijf. Hun artikel 'Erfoegd in ringband' zou een waardige en 'besnaarde' bijdrage tot de discussie zijn geweest, wanneer niet de eerste kolommen ervan waren ontsierd door de ene insinuatie na de andere. Merkwaardigerwijs noemen de schrijvers uit Culemborg mij 'een meester van de suggestie', terwijl zij zelf het suggereren bepaald niet schuwen. Was het voor een vruchtbare discussie werkelijk noodzakelijk om mijn *motieven* voor het waarschuwen tegen een Liedboek-2000 verdacht te maken en mijn visie (ja!) voor een reformatorische gezangenbundel in het belachelijke te trekken? Moet de lezer de indruk krijgen dat ik niet terecht was in mijn motieven? Dat is iets waartegen je je moeilijk kunt verdedigen, omdat datgene wat in je hart leeft tegenover anderen moeilijk te bewijzen is.

Dat suggererende zit meteen al in de

tweede zin van hun artikel: „Zijn bijdrage maakt tenminste de indruk meer ingegeven te zijn door de agenda van de Landelijke Vergadering dan door de al weer wat luwende discussies in breder kring over het zo goed als zeker niet in dat jaar verschijnende Liedboek-2000". Hier wordt de suggestie gewekt – een suggestie die verderop in het artikel wordt aangedikt – dat ik alleen maar heb zitten wachten op een goede gelegenheid om met een voorstel voor een reformatorisch liedboek te komen en dat mijn artikelenserie weinig te maken heeft met de discussies die op dit moment over een Liedboek-2000 worden gevoerd; immers, die discussies zijn op dit moment al weer aan het luwen en het jaar 2000 wordt toch niet gehaald. Van dat laatste – het luwen van de discussies binnen de grotere kerken – wist en weet ik niets. Toen ik aan mijn artikelenserie begon (februari 1994) gonsden de gesprekken over het Liedboek-2000 nog na in mijn oren. In 1993 was er eerst het themanummer van *Woordwerk*, dat aan de ontwikkeling van het 'nieuwe kerklied' was gewijd.⁵ Daarop volgde de Weerklank-conferentie van Schrijverderwijs, waar iedereen zijn zegje over het nieuw te vormen Liedboek kon doen. Vervolgens was er voor de IKON-radio de serie 'Naar een Liedboek-2000'. Wat me bij al deze evenementen opviel, was dat nog maar heel weinig mensen zich lijkten te interesseren voor de *geestelijke inhoud* van het kerklied of voor de *Schriftuurlijke zuiverheid* ervan. Ook op de Weerklank-conferentie van Schrijverderwijs, die toch door veel 'bijbelgetrouwe' christenen werd bezocht, was de teneur vooral: wat zijn de wensen en verlangens van verschillende soorten mensen, groepen, leeftijden, en hoe kunnen we in een nieuw Liedboek aan ieders behoeften zo goed mogelijk recht doen? Zoals steeds vandaag, stond de *mens* centraal en niet de *HERE* met zijn woord. Althans in de plenaire bespreking; in de groeps gesprekken is er mischien meer rechtgetrokken dan ik weet. In het plenaire gesprek heb ik geprobeerd het debat in een andere richting te sturen door te wijzen op de invloed die het *belijden* van de Kerk de eeuwen door heeft gehad op de inhoud van het kerklied. Zo werden in de eerste eeuwen dogma's al snel liederen en leverde de Reformatie een stroom aan gezangen op waarin Gods genade voor zondige mensen werd bezongen. De keerzijde daarvan is dat diepgaand verschil in belijden ook kan inhouden dat de wegen op het terrein van het kerklied uiteen moeten gaan. Ook dwaalleraars hebben namelijk vaak het geestelijk lied benut als 'voertuig' voor hun dwaalleer (Arius, Thomas Münzer). Het werd in de bespreking niet opgepikt (het liep trouwens tegen het einde), maar na afloop kwamen enkele vrijgemaakte-gereformeerde jongeren op me af (één had meegewerkt aan de E & R-bundel), die me enthousiast vertelden dat ik precies datgene onder woorden had gebracht wat zij *wel voelden, maar niet onder woorden hadden weten te brengen*. Die opmerking had ik vaker ge-

hoord en ze zette me aan het denken. Toch zette het me niet meteen aan tot het schrijven van artikelen over dit onderwerp, omdat ik vond dat ik de stof nog niet voldoende onder de knie had en zelf moeite had met het onder woorden brengen van deze zaken. Rondom Kerst 1993 vonden er enkele gebeurtenissen plaats die mij tot de overtuiging brachten dat ik niet te lang meer moest zwijgen. Het voorstel van Wezep aan de Landelijke Vergadering van Apeldoorn (in mijn verstrooidheid schreef ik: Dronten) gaf inderdaad de doorslag: ik wist dat als ik nú niet zou schrijven, maar de zaak op z'n beloop zou laten, ik schromelijk mijn plicht zou hebben verzaakt. Ik weet dat dat grote woorden zijn, maar zo bedoel ik ze ook. Vanaf dat moment stond mijn leven, vier maanden lang, in het teken van 'Liedboek-2000'. De moeite om een en ander onder woorden te brengen bleéf, maar ik mocht die niet langer gebruiken als excuus om te zwijgen. Het 'complete scenario' voor een reformatorische gezangenbundel-in-ringband groeide in de loop van die vier maanden: aanvankelijk had ik aan het slot van het vijfde artikel willen volstaan met een korte aanbeveling voor een reformatorisch alternatief. Later meende ik zo'n alternatief ook praktisch te moeten invullen.

Krokodilletranen om het Liedboek?

Iets dergelijks gebeurde mij zes jaar geleden, in 1988. Ook toen zat ik niet te azen op een mogelijkheid met een voorstel voor een reformatorisch liedboek te komen. Ik had in de gezangencommissie al wel eens gepleit voor zo'n 'eigen' bundel, maar dat was niet meer dan een zwakke poging. De omstandigheden waren er niet naar: pogingen tot contact met vrijgemaakt-gereformeerden en met de Geref. Bond in de Ned. Herv. Kerk waren op niets uitgelopen; aanvankelijke kontakten met de chr. geref. deputaten waren van hún kant afgebroken. Het was pas tijdens de op één na laatste vergadering van de gezangencommissie dat ik besloot een minderheidsrapport in te dienen en met het voorstel voor een eigen liedbundel te komen. Ook toen was er een direkte aanleiding die mij verbijsterd deed staan over het gebrek aan geestelijk onderscheidingsvermogen in onze kringen op het terrein van het kerklied – u moet het me maar niet kwalijk nemen dat ik me zo scherp uitdruk. Ik begreep dat zingen-uit-het-Liedboek met een selektelijstje in de hand al gauw zou leiden tot zingen-uit-het-Liedboek zonder selektie, en dat veel dwaalgeesten in de vorm van het lied onze kerken zouden binnensluipen. Ik voel me niet erg triomfantelijk om het feit dat ik daarin gelijk heb gekregen. Ook zijn mijn 'tranen' over een vervanging van het Liedboek door Liedboek-2000 geen 'krokodilletranen', zoals de Kuilenburgse schrijvers mij toedichten. Ook in 1988 heb ik gepleit voor behoud van het goede uit de liederenschat van de Kerk der eeuwen en van het goede uit het Liedboek voor de kerken. Die 'goede' liederen zong ik al met vreugde

en hartstocht toen in veel van onze kerken het Liedboek nog niet eens was ingevoerd. Is het dan ongeloofwaardig dat ik, ondanks mijn bezwaren tegen invoering van het Liedboek als *bundel*, blij was een aantal van deze prachtige gezangen nu ook eens in de eredienst te kunnen zingen? En dat ik het als een trauma zou ervaren wanneer een aantal ervan uit de kerkelijke liedbundel zou verdwijnen omdat ze 'niet meer van deze tijd' zouden zijn? En dat ik juist een Reformatorisch Liedboek als het middel zie om deze liederen voor volgende generaties te behouden? In dit blad heb ik, naast enkele kritische series, in losse artikelen met liefde geschreven over mooie gezangen in het Liedboek voor de kerken. Dat waren toch geen krokodille-artikelen?

Geen 'eigen' bundel

Er is trouwens een belangrijk verschil tussen mijn minderheidsvoorstel (als lid van de gezangencommissie) aan de L.V. van Dronten in 1988 en mijn suggestie (als privé-persoon) aan de L.V. van Apeldoorn nú. Om de suggestie kracht bij te zetten dat ik alleen maar mijn zinnen op een eigen bundel heb gezet, schuiven de Culemborgse schrijvers mijn beide voorstellen ineen. Zij schrijven: „In het laatste artikel immers ontvouwt Klein een compleet scenario voor een eigen bundel – met het oog op deze tijdelijke bedeling in ringband gestoken – waarin wij nederlands gereformeerden het reformatorische erfgoed van de ondergang redden en waarmee wij christelijk gereformeerden en vrijgemaakt-gereformeerden naar het apostolische woord (Rom. 11,14) nog tot jaloersheid kunnen wekken: zij kunnen dan ieder hun eigen liederen in de met het gemeenschappelijk stamdeel nog niet van kaft tot kaft gevulde ringband invoegen." Ongetwijfeld geestig, maar is het een eerlijke weergave van mijn woorden? Wie mijn laatste artikel op dit punt naleest, ontdekt dat ik het volgende heb geschreven: „In het gemoedelijke leven van de Ned. Geref. gezangencommissie deden zich twee incidenten voor: twee minderheidsvoorstellen aan de LV's van Breukelen 1981 resp. Dronten 1988. De eerste, van Melis Lok, drong aan op een Schriftuurlijke⁶ liedbundel i.s.m. andere reformatorische kerken; de tweede, van Johan Klein, op een volwaardige eigen bundel (waarin het goede uit het Liedboek zou worden opgenomen) die andere reformatorische kerken (nú nog niet rijp voor samenwerking) tot jaloersheid zou kunnen wekken." Dat sloeg dus op de situatie van 1988 en niet op die van nú, zoals de schrijvers suggereren. Dat ik toen pleitte voor een eigen bundel en niet – zoals Melis Lok zeven jaar eerder – voor een reformatorische bundel samen met chr. gereformeerden en vrijgemaakten, had te maken met het feit dat onze pogingen tot samenwerking op dat moment waren stukgelopen. Maar wat schreef ik, in hetzelfde slotartikel, over de situatie van nú? Het volgende: „Moeten we het al-léén doen of samen met andere reformatorische kerken? Is de tijd nu wél rijp

voor samenwerking? Ik denk dat we het werk alvast moeten opstarten. Maar ik zie op vrij korte termijn al mogelijkheden tot samenwerking met de vrijgemaakt-gereformeerden."

Hier is dus geen sprake meer van 'tot jaloersheid wekken', maar gewoon van 'samenwerken', al kunnen we vast aan het voorbereidende werk beginnen. Mijn laatste indruk (op korte termijn al mogelijkheden tot samenwerking met de vrijgemaakt-gereformeerden) werd naderhand bevestigd door een vrijgemaakt-gereformeerde predikant die mijn artikelenreeks met instemming had gelezen. Ook met chr. geref. kerken zie ik wel een of andere vorm van samenwerking tot stand komen. Een chr. geref. predikant schreef me: „Ik heb uw artikelen met veel instemming gelezen en zal er melding van maken bij Deputaten." Ook het Liedboek voor de kerken is niet ontstaan doordat de deelnemende kerken van het begin af aan op hoog niveau samenwerkten – het was een langzaam proces, waarin de samenwerking groeide. Ook zolang er nog geen sprake is van samenwerking op het hoogste niveau, moeten naar mijn inzicht deskundigen uit alle drie de kerken bij de vorming van een reformatorisch liedboek betrokken worden. Ik hoop dat op de L.V. de uitdrukking 'eigen bundel' niet valt, maar dan zal worden gesproken over de vraag: een *reformatorisch liedboek* of niet? In mijn visie staat de L.V. voor de keuze tussen een zeer moeizame vorm van samenwerking met hervormden, synodaal-gereformeerden, luthersen, doopsgezinden en remonstranten of (een eveneens moeizame) samenwerking met vrijgemaakt-gereformeerden en christelijke gereformeerden. In beide gevallen zijn er gerede twijfels aan de haalbaarheid. Naar mijn inzicht is de keuze niet in de eerste plaats een praktische, maar een *principiële*. Laten we alstublieft voor onze Landelijke Vergadering bidden.

Mijn motief

Tenslotte: onder de kop 'Kwade suggestie' schrijven Holwerda en Willigenburg het volgende: „Zozeer heeft Klein zijn zinnen gezet op die eigen bundel – terloops, als over een ander schrijvend, brengt hij in herinnering hoe hij al op een eerdere L.V., toen de kerken kennelijk nog niet tot de jaren des onderscheids gekomen waren, deze optie bepleitte – dat een bundel waarvan nog geen eerste ontwerp gemaakt is (bedoeld wordt: Liedboek-2000, JHK) al volstrekt ondeugdelijk bevonden wordt." De bedoeling van de schrijvers is duidelijk: ik wil zo graag een reformatorisch liedboek, dat ik elke concurrent, dus ook een Liedboek-2000, bij voorbaat verdacht maak. De schrijvers vragen zich echter niet hardop af waarom ik zo graag een reformatorisch liedboek wil. Kennelijk beschouwen ze dat als een axioma waar geen nadere verklaring voor nodig is – of ze denken er het hunne van.

Zal ik het dan zelf maar zeggen? Mijn hart gaat uit naar een reformatorisch liedboek, omdat ik geen vertrouwen heb in wat ons uit de 'grotere' kerken wordt aangeboden. Ik wil de toekomst van onze gemeentezang niet graag verbonden zien met die van de Verenigde Protestantse Kerk. We hebben via het Liedboek al voldoende dwaling zien binnensluipen, dat hoeft via een Liedboek-2000 niet tweeduizend maal erger te worden. Daar wil ik graag een alternatief tegenover stellen. Het gaat om de vraag hoe je de theologische ontwikkelingen in de grotere kerken *taxeert* en of je al dan niet oog hebt voor allerlei wind van leer die in de vorm van liederen bij ons binnenvaait. Voor zo'n discussie is het niet nodig dat je elkaars standpunt belachelijk maakt, maar dat je elkaars inzichten beproeft. Dan is er de open en eerlijke discussie waar Holwerda en Willigenburg naar toe willen en waaraan ze in het tweede deel van hun artikel een bijdrage hebben geleverd. Op dat tweede, inhoudelijke, deel hoop ik de volgende keer in te gaan.

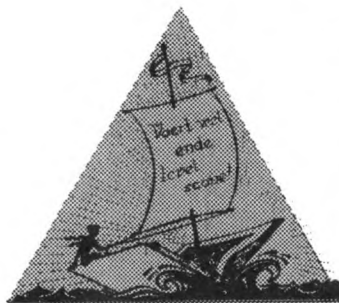
Noten

- 1 38e jaarg. blz. 324: 'Liedboek-2000? Een reactie om het behoud van de algemene christelijke kerk'.
- 2 38e jrg. blz. 360: 'Erfgoed in ringband? Over lied en toeëigening des heils'.
- 3 38e jrg. blz. 382: 'Liedboek-2000?'
- 4 Zie in het Compendium bij het Liedboek het artikel van W.G. Overbosch op blz. 1291: 'Hoe de 491 gezangen bijeengebracht zijn'.
- 5 Woordwerk, nr. 40, december 1992: 'Weerklank, Dichter en gemeente'.
- 6 Bij het nakijken van de stukken is me gebleken dat ik de heer Lok hier niet correct heb weergegeven. In zijn minderheidsvoorstel van 2 januari 1981 aan de Landelijke Vergadering van Breukelen gebruikt de heer Lok niet de term 'Schriftuurlijke liedbundel', maar de term 'reformatorische gezangenbundel'! Ik ben dus niet de eerste.

gen. Die druiven brengen ze naar hun jongen en de wijnstokken laten ze kaal achter...

Dat heb ik uit het boek waarvan ik de titel hierboven heb genoemd. Het is waarschijnlijk in de tweede eeuw na Christus geschreven en grijpt terug op bronnen uit veel oudere tijden. De meeste aandacht krijgen de dieren en daar worden vreemde dingen over verteld. Sommige daarvan kennen we uit onze eigen Middelnederlandse letterkunde. Daar is bij voorbeeld het verhaal over de grote zeeschildpad. Die is zo groot dat zeelieden hem soms voor een eiland aanzien, er aan land gaan en er een vuurtje stoken om eten klaar te maken. Maar dan duikt het dier de diepte in met rampzalige gevolgen voor de schepen en de bemanningen. We vinden dat in het middeleeuwse verhaal over Sint Brandaan die veel jaren over zee moest zwerven en die ook met zo'n grote vis te maken kreeg.

Beroemd was in de Middeleeuwen ook Jacob van Maerlant. In een van zijn boeken, *Der Naturen Bloeme*, beschrijft hij allerlei verschijnselen uit de natuur en van de olifant vertelt hij onder andere dat die geen gewrichten in zijn poten heeft zodat hij ze niet kan buigen. Als hij uit wil rusten, gaat hij tegen een boom leunen en zijn grote stampapparaten steken dan naar voren. Soms zijn er jagers die hem willen vangen; als de olifant slaapt, zagen ze stiekem de boom door en het dier valt op de grond zonder weer overeind te kunnen komen. Ook dat vinden we terug in dit nieuw uitgegeven boek. Maar aan alles wordt een symbolische waarde toegekend. Je vraagt je daarbij af: „Hoe verzint iemand het?" Zo wordt naar aanleiding van de egel gezegd: „Gij, burger, stel u ten dienste van de geestelijke en ware wijnstok, zodat ge naar de geestelijke persbak gebracht wordt en wordt geborgen in het paleis van de koning en gaat tot de heilige rechterstoel van Christus. Want waarom zoudt gij de egel, de boze geest, laten opklimmen naar uw hart, die u als het ware zonder vrucht achterlaat, zodat ge zelfs geen rank meer over hebt?" Gelukkig staat er nog een toelichting bij: die burger is de gelovige, een burger van het hemels Jeruzalem en de geestelijke persbak is de kerk. U ziet: is het niet leerzaam, dan is het minstens interessant. Als u nog eens een cadeautje voor de dominee zoekt? Het boek is verzorgd door dr. F. Ledegang. Omvang 139 blz. Uitgever: Kok, Kampen. Prijs: f 29,50.

Ex Libris

T. Hoekstra, Zwolle

Christelijke symboliek van dieren, planten en stenen

Egels hebben de vorm van een bal en zitten vol stekels. Ze klimmen soms tegen wijnstokken op naar de trossen en gooien dan de druiven op de grond. Dan gaan ze er achterover in liggen en de druiven blijven aan de stekels han-

D. Holwerda, Zuidhorn

Pas door de dood heen rechter

„Zij dan zeiden tot Hem: „Wie zijt Gij?” Jezus zeide tot hen: „Wat spreek Ik eigenlijk nog met u? Ik heb veel over u te zeggen en te oordelen; maar die Mij gezonden heeft, is waar, en wat Ik van Hem gehoord heb, dat spreek Ik tot de wereld”. Zij hadden niet begrepen, dat Hij tot hen van den Vader sprak.” Jh. 8, 25-27

De problemen

De tekst die ik hierboven liet afdrukken, is wel een van de meest duistere plaatsen uit het Nieuwe Testament. In zijn voortreffelijk commentaar op het Johannes-evangelie, met grote kennis van zaken, met alle zorgvuldigheid en – dat vooral ook – met gepaste eerbied geschreven, geeft prof. Ridderbos duidelijk blijk zich de moeilijkheden van deze passage bewust te zijn: „... hoe moeilijk deze (verzen) ten dele (vs. 25b) ook te vertalen en in hun strekking in dit tekstverband te verstaan zijn (vss. 26-27)”.¹

Hij vermeldt daarbij, dat Bultmann „na een uitvoerige analyse van een *non liquet*² spreekt”.

Zelf oordeelt Ridderbos: „Jezus' wederwoord in vs. 25b kan waarschijnlijk het best als retorische vraag worden vertaald: „wat spreek Ik eigenlijk nog tot u?”, waarin Hij de uitzichtloosheid om nog langer met hen in gesprek te blijven, tot uitdrukking brengt”. Maar dan vervolgt hij: „De eerste woorden van vs. 26 („veel heb Ik over u te zeggen en te oordelen”) zijn, als voorzin van het daarop volgende: „maar die Mij gezonden heeft” etc., moeilijk uit te leggen”.

En daarmee zijn de voornaamste twee problemen blootgelegd waarvoor deze tekst ons stelt.

Uitroep

Nu meen ik enkele aanwijzingen te zien voor de richting waarin we de oplossing ervan moeten zoeken.

Om te beginnen doen we m.i. de griekse tekst iets meer recht, als we v. 25b als volgt vertalen: „Dat Ik überhaupt nog met u praat!” Zakelijk ligt dat niet zo ver af van de weergave van Ridderbos. Alleen gaat het hier dan niet zozeer om een retorische vraag als wel om een zeer geëmotioneerde uitroep. Een uitroep waarin Jezus aan zijn bevreesdheid over eigen optreden lucht geeft: „t is toch te gek, dat Ik nog doorga met tegen u te praten! Ik zou eigenlijk met discussiëren nu wel eens mogen kappen!”

Een tweede tegenstelling

Behalve de door 'maar' uitgedrukte tegenstelling tussen v. 26a en v. 26b, waarop Ridderbos de aandacht vestigt, is er dunkt mij ook een tegenstelling tussen v. 25b en v. 26a: in v. 25b is sprake van een 'praten met', in v. 26a van een 'praten over'. En dat 'praten over' krijgt een heel bepaalde kleur tegen het licht van het daarmee gecombineerde ('en') '(ver)oordelen'. 'Praten over' is hier dus m.i. zoveel als: over iemand een boekje opendoen; vertellen,

wat hij op zijn kerfstok heeft; hem *aanklagen*, om zijn veroordeling te bewerkstelligen.

Als ik de tekst goed begrijp, komt hier bij Jezus een hevig verlangen boven, nu eens te stoppen met de discussie met de joodse leidslieden, en in plaats daarvan het *proces* tegen hen te beginnen. Hij heeft immers al *veel* belastend materiaal *over hen* verzameld.

Wat Jezus weerhoudt

Echter: van het uitvoering geven aan dat verlangen weerhoudt Hem de *waar(achtig)heid* van zijn Zender: „*maar* die Mij gezonden heeft, is waar(achtig), en wat Ik van Hem gehoord heb, dat spreek Ik tot de wereld” (vs. 26b).

Jezus weet zich dus, als ik Hem goed versta, tot verder praten met de wereld (d.i. het jodendom) gehouden door de *waar(achtig)heid* van zijn Zender, d.i. van zijn Vader (vgl. vs. 27). Wat dat betekenen moet, wordt wellicht duidelijker, als wij Paulus in Rom. 15 een oproep „de gevoeligheden der zwakken te verdragen en niet onze eigen zin te doen” (v. 1) zien motiveren met de woorden (v. 3): „want ook Christus heeft niet zijn eigen zin gedaan, maar van Hem gold het Schriftwoord 'De smaadwoorden van hen die U smaden kwamen op Mij neer' (Ps. 69, 10)”. Even verderop verduidelijkt de apostel zijn woorden als volgt: „Ik bedoel namelijk, dat Christus *terwille van de waar(achtig)heid Gods* zich als dienaar van de besnijdenis heeft gedragen, om de beloften, aan de vaderen gedaan, te bevestigen” (v. 8).

Hier tekent Paulus ons Christus als een die zijn eigen zin opzij zette, om zich ten dienste te stellen van mensen aan wie God zich, door zijn belofte aan hun vaderen, verbonden had. Hij liet zich door zijn Vader zenden naar een al van ouds ongehoorzaam en tegensprekend volk (vgl. Ez. 2). Niet omdat Hij het daar zo naar zijn zin zou krijgen – integendeel! – maar omdat dit volk door God bemind was om der vaderen wil (Rom. 11, 28). Om God zijn woord, tegenover Israëls vaderen gedaan, te laten houden – dat betekent hier in Rom. 15, 8 'terwille van de waar(achtig)heid Gods' – daarom heeft Jezus zo'n tegenspraak van zondaren tegen zich verdragen (Hebr. 12, 3).

Tot het bittere einde

En hoe lang moet Hij dat volhouden? „Hoe lang moet Hij nog bij hen zijn; hoe lang hen nog verdragen?” (Mt. 17, 17). Ook op die vraag geeft onze tekst antwoord, als we even verder lezen. De woorden van Jezus in vv. 25.26 krijgen nl. na een uitleggende inlas van den

evangelist („Ze hadden niet begrepen, dat Hij met 'die Mij gezonden heeft' zijn Vader bedoelde”, v. 27) nog een vervolg in vv. 28.29: „Wanneer gij den Zoon des mensen verhoogd hebt, zult gij inzien, dat Ik ben en niets uit Mijzelf doe, doch dat Ik dit spreek, gelijk de Vader Mij geleerd heeft”.

„Wanneer gij den Zoon des mensen verhoogd hebt”: Jezus zal zijn opdracht van den Vader aan hen vervullen, tot ze Hem ter dood brengen aan het kruis. Dan pas zullen hun ogen ervoor opengaan, dat Hij één is met Jahwe („zult gij inzien, dat Ik ben”). Zijn dood pas geeft Hem de volle kans te laten zien, dat Hij het Leven is, doordat Hij namelijk opstaat. Dan demonstreert Hij onweerlegbaar, dat „zoals de Vader leven in Zichzelf heeft, ook de Zoon leven in zichzelf heeft” (Jh. 5, 26). *En eerst dan komt ook de weg vrij voor het gericht van den Zoon des mensen* (Jh. 5, 27).

Een parallel bij Lucas

Dit woord, dat Johannes ons van Jezus vastlegt, lijkt mij een opvallende parallel te hebben bij Lucas, en wel in 12, 49.50: „Vuur ben Ik op de aarde komen werpen. En als het nu maar eens ontvlamde! Wat zou Ik dat graag willen! Maar Ik heb nog een doop te ondergaan. En hoe beklemmt Me dat, zolang Ik die nog niet heb doorgemaakt.”

We zien daar, evenals hier, dat Jezus het programma van zijn Vader niet 'gladjes' heeft afgewerkt. Het heeft Hem innerlijke strijd gekost. Hij heeft gehoorzaamheid geleerd uit wat Hij te lijden kreeg (Hebr. 5, 8). En zo hebben wij een hogepriester, die in alles net als wij verzocht is geweest, maar zonder te zondigen (Hebr. 4, 15).

Eens wilden Jacobus en Johannes, dat vuur van de hemel op de hen onheus bejegene Samaritanen zou neerdalen, om die te verteren (Lc. 9, 54). Jezus zal dat hebben kunnen verstaan. Zelf popelt Hij af en toe kennelijk ook, om de oordeelsfakkel erin te gooien. Toch bestraft Hij zijn breide leerlingen (v. 55). Zij roepen te vroeg om een strafgericht. Tegenover de Samaritanen zelfs véél te vroeg. Maar ook zijn eigen neiging bedwingt Hij hier. Ook tegen zijn eigen volk mag Hij dit wapen nu nog niet hanteren. Hij zal de beker die de Vader Hem reikt, tot de bittere droesem van de dood moeten leegdrinken, wil Hij de wereld rechtvaardig kunnen oordelen.

Noten

1 Dr. Herman Ridderbos, *Het evangelie naar Johannes*, deel 1, Kampen 1987.

2 D.w.z.: het is niet duidelijk.

P.J. van Kampen, Ede

De nieuwe Kerk

II. Humpty Dumpty aan de Lek?

"Als ik een woord gebruik", zei Humpty Dumpty nogal schamper, "betekent het gewoon wat ik kies dat het betekent – niet meer en niet minder."

"De vraag is", zei Alice, "of je kan maken dat woorden zoveel verschillende dingen betekenen."

"De vraag is", zei Humpty Dumpty, "wie de baas is – dat is alles."

Talen zijn levende organismen. Oneindig complex, maar niettemin organismen. Ze hebben in zich een zekere levenskracht, en bepaalde vermogens tot opname en groei. Maar ze kunnen ook aftakelen en ze kunnen sterven.()

Woorden worden langer en voor meerdere uitleg vatbaar. In plaats van stijl is er retoriek. In plaats van een preciese betekenis die voor ieder gelijk is komt er jargon, taal voor ingewijden. () Al deze technische onvolmaaktheden leiden tot een wezenlijk falen: de taal scherpt het denken niet langer, maar maakt het wazig.

George Steiner²

de betekenis van woorden

In 't bijzondere kinderboek *Through the Looking Glass*, dat het vervolg is op het bijzondere kinderboek *Alice in Wonderland*, heeft het jonge meisje Alice onder andere een ontmoeting met een wonderbaarlijk rond mannetje, zo rond als een ei, Humpty Dumpty. In de wonderlijke conversatie die ze met elkaar hebben gaat het onder andere over de betekenis van woorden.

De begaafde Engelse wiskundige Charles Lutwige Dodgson bezigde de naam "Lewis Carroll" als een pseudoniem. Veel van de vragen waarmee hij zich bezighield kwamen op de een of andere manier in dat zo populair geworden "kinderboek" terecht. Het in 1865 verschenen boek bevatte veel vraagstukken van "filosofische strekking"; Lewis Carroll is een soort "litteraire Escher", als die opmerking niet meer verhult dan duidelijk maakt!

Sprekend over communicatie, over de betekenis van woorden in het intermenselijk verkeer voert hij onder andere deze Humpty Dumpty op, die in soevereine minachting voor gangbaar gebruik van taal woorden uitsluitend op zijn eigen wijze gaat bezigen! Of dat zomaar kan, wil Alice weten; Alice is heel intelligent voor haar acht levensjaren. Maar Humpty Dumpty houdt voet bij stuk: hij is de baas! Hooguit geeft hij de woorden die hij op een erg afwijkende zin gebruikt wat extra salaris, als ze op de zaterdagavond uitbetaald worden...

school gemaakt

Humpty Dumpty heeft zonder meer school gemaakt in de 20e eeuw. In zijn bekende boek 1984 vertelt de Britse schrijver George Orwell over een totali-

tair geregeerde samenleving, waarin de overheid 't gebruik van taal geheel aan eigen goed-keur heeft onderworpen, en aan eigen wille-keur. De woorden krijgen hun eigen betekenis. Zo wordt in officieel jargon het ministerie van oorlog "het Ministerie van de Vrede" en krijgen ook andere termen een betekenis die het tegendeel vormt van wat ze normaal inhouden.

Wie meent dat dat alleen in literatuur het geval is moet, voor de praktijk in de Sovjet-Unie in Stalins dagen maar weer eens Solsenitsyns onvolprezen *Goelag Archipel* lezen. Keer op keer is er sprake van vrijmachtig omsmeden van de taal zodat geheel andere betekenissen aan de woorden worden opgelegd.

In het Nationaal Socialisme is het al niet anders; onder de leiding van "aarts-leugenaar" Goebbels wordt het Duitse volk keer op keer bedrogen en verblind. Men leze het boek van Henk van Capelle en Peter van de Bovenkamp, *Hitlers Handlangers*.³

In een van de meest indrukwekkende artikelen die ik over dit thema ken, maakt de beroemde Hongaars-Brits-Joodse schrijver George Steiner melding van 't officiële taalgebruik in Hitlers Derde Rijk. Het artikel heet "The Hollow Miracle" en gaat over de neergang van taal, in dit geval het Duits van de twintigste eeuw. Steiner spreekt over "een verschrikkelijke zwakte voor leuzen en pompeuze clichés (Lebensraum, 'het gele gevaar', 'de Noordse deugden'); een automatische eerbied voor het lange woord of de luide stem; een fatale smaak voor het suikerzoete pathos (Gemütlichkeit) waaronder men iedere hoeveelheid van rauwheid en bedrog bedelven kon." Steiner maakt melding van diverse "woordenboeken van Nazi-Duits" die na de oorlog zijn gepubliceerd. Woorden betekenen in totalitaire staten wat de overheid of de partij wil dat ze betekenen.

niet alleen in de politiek

Niet alleen in de politiek heeft Humpty Dumpty school gemaakt; ook in de wereld van de religie is dat gebeurd.

't Taalgebruik van mensen als Jim Jones, sekteleider en massamoordenaar die ruim 1000 volgelingen in november 1978 de dood injoeg, in het verre Guyana, verdient nauwgezette studie. Hetzelfde geldt voor taalgebruik van de diverse goeroes. Ik acht dat soort mensen *kronkelvaardig* volk! (Als ik dat woord hier zo gebruik, doel ik op de betekenis die de AR-minister Keuchenuis eraan gaf, in zijn *Brief aan een Kiezer* van 1869.⁴ Het was een houding, die hij verfoeide. Hij doelde, begrijp ik, niet op een iemand die soms gladjes spreekt, maar iemand die bewust zijn

weergave van de werkelijkheid kneedt en al doende de taal aan eigen doelen onderdanig maakt.

een 'evangelische Nieuwe Kerk'?

Na die lange inleiding kom ik op het initiatief van de heer Dick Voordewind, de zgn. "Nieuwe Kerk". Hij heeft er bij media van alle ligging mee geleurd, want "de Nieuwe Kerk" lijkt het produkt van een man die niet buiten de koesterende aandacht van zijn medemensen kan. We hebben hem in heel uiteenlopende bladen zijn zegje horen doen. Daarin heeft hij zich bijzonder "veelvormig" uitgesproken; men leze ter vergelijking verslagen in het Nederlands Dagblad op 18 september en in Trouw een dag later. Op een andere wijze dan Paulus bedoelde, meen ik, werd hij "de ND-lezer een ND-lezer en een Trouw-abonnee een Trouw-abonnee." In 't ene blad stond het vol "orthodoxe taal" en in het andere werd breed uitgemeten wat er bij Voordewind aan opvattingen leefde m.b.t. Atlantis, reïncarnatie, "chakra's" en "chakra healing", Mozes' geheime kennis die hij van de oude Egyptenaren zou hebben geleerd en nog veel meer van dat moois! Hoe is het echter mogelijk om zulke verschillende uitspraken te doen in zulke uiteenlopende bladen? En vooral: wat *betekenen* bepaalde woorden in zijn mond? In een interview in het dagblad "Trouw" (19 september j.l.) verklaart hij, op de vraag of zijn kerk vooral een new age-visie op het evangelie verkondigt: "De Nieuwe Kerk is niet new age, maar evangelisch, en zonder dogma's". Maar dan vraag je je toch af wat voor hem, en voor ons allen, dat woord "evangelisch" precies inhoudt. Wat is de betekenis van "evangelisch", als er geen enkel leerstuk die term verder mag bepalen en "afschermen"? Uit het artikel valt maar één konklusie te trekken: De Nieuwe Kerk in Vianen en in Amsterdam is "evangelisch", omdat de heer Voordewind zegt dat hij evangelisch is! Een andere reden kan ik, ondanks wel enig spoorwerk, niet ontdekken...

Graag stel ik daartegenover met grote nadruk: *een evangelische kerk is niet mogelijk zonder dat er dogma's aan te pas komen!* Wil een woord als "evangelisch" niet volstrekt zinledig zijn, ontdaan van iedere betekenis, dan moet er worden aangegeven wat die term inhoudt. Betekent het "uit het verstaan van het Evangelie voortkomend" of "door het Evangelie geïnspireerd"? Dan moet echter wel duidelijk gemaakt worden hoe de relatie is tussen het Evangelie en een "evangelische" kerk. Dan moeten we iets kunnen gewaarworden van de redenen waarom die kerk zich "evangelisch" is gaan noemen.

Als Voordewind dan zegt: "Wij geven de mensen de ruimte. Wij gaan niet discussiëren over wat ons scheidt, iedereen doet mee op zijn eigen manier", is dat niet het eind van alle vragen, maar integendeel, pas het begin! Als je alle mensen de ruimte geeft, is toch wel de vraag: *ruimte waartoe?* Als je mensen van alle gezindten toelaat tot je postzegelclub, laat dat onverlet dat je postzegels wilt sparen, ruilen, koesteren, bespreken en wat al niet. Het is niet nodig om een "geitenfokvereniging op gereformeerde grondslag" te hebben, want je kunt in principe iedereen toelaten bij je fokactiviteiten, maar het helpt wel, als je duidelijk maakt dat je geiten wil fokken in plaats van olifanten te laten ontstaan!

Als iedereen "op zijn eigen manier" mee mag doen, is toch de erg voor de hand liggende vraag: maar wat gaan we dan samen doen? De een gaat "blowen" op zijn eigen manier, en dan zeggen ze in Vianen niet: "iet weed waait is eerlijk weg!", want dat is "dogmatisch", dat brengt scheiding. Zijn druggebruikers die hun ervaringen "religieus" noemen en met anderen willen delen daarmee dus ook "evangelisch" geworden. Als men een of andere "theeceremonie" in de dienst willen organiseren, maar ook wel dierbaar over "Jezus" praten, horen zij dan er ook bij? Is de man of vrouw die via een of ander ritueel graag wil terugkeren tot ervaring van vorige levens en er ook van overtuigd is dat Jezus de waarheid van reïncarnatie heeft geleerd, daarmee ook "evangelisch" genoeg en moet zo iemand vooral binnen de Nieuwe Kerk blijven. Vanzelfsprekend, hoor ik Voordewind dan zeggen! Want we willen niet discrimineren.

Maar mijn vraag staat recht overeind: Waaraan zie je dat dit een *evangelische* kerk is en waaraan meet je dat? Als je geen "dogma" hebt, of canon, is elke vorm van communicatie verder uitgesloten! Het is "particulier taalgebruik", subjectief.

verschillende woorden voor verschillende zaken!

Voordewind zegt in het artikel in Trouw expliciet: "Ik ben een christen die zich laat inspireren door het evangelie van Jezus Christus. Op zondag ben ik dominee in de kerk, door de week spreek ik bij Logos een andere taal. Dan relateer ik het evangelie aan deze tijd, waarin velen de christelijke taal niet meer verstaan, maar wel de taal van new age." De man van "Trouw" meldt: "Voordewind kan new age-terminen vertalen in voor buitenstaanders begrijpelijke taal. Als hij praat over astrale reizen, heeft hij het over dromen. En als hij schrijft over licht-energetische sessies voor het uitwerken van karma, dan bedoelt hij dat liefde oude wonden heelt."

Ik van mijn kant zeg dan: de hemel sta ons bij, als dat het niveau wordt waarop "buitenkerkelijken" het Woord van Christus moeten horen! Als de

term "astrale reizen" iets zegt (dat weet ik niet zeker, want ik heb ze bij mijn weten nooit ondernomen) dan is het wat anders dan "dromen", wat ik heel geregeld doe. Ik heb eerlijk gezegd niet 't minste idee of dat gepraat over "licht-energetische sessies" korrespondeert met enige door ons te verifiëren werkelijkheid, maar zo ja, dan lijkt het me als uitleg wel wat weinig om te zeggen "liefde heelt oude wonden". Dan lijkt het me toe dat we allemaal gebaat zijn bij een uitleg die zegt: "Beste mensen, we hebben het hier over zaken die in de okkulte traditie van de laatste eeuwen nogal eens worden vernomen. Wil je er meer van weten, lees dan de werken van Mevrouw Blavatsky, of Rudolf Steiner erop na en misschien zijn er nog wel andere okkulte hotemetoten die er iets goeds over zeggen. Je hoeft er echter niet je Bijbel op na te slaan, want daarin staat hier niets over." Dat zou helder zijn; dan wist je waar je aan toe was. De heer Voordewind zegt echter in plaats daarvan: "de Bijbel heeft het hier wel degelijk over, alleen gebeurt dat onder een andere naam. Net als wijlen Carl Gustav Jung, de psycholoog, psychiater, alchemist en goeroe, ontpopt hij zich als "der grosse Bejaher", degene die alles prachtig vindt en niets afwijst, uit welke verschillende geloofsvormen de elementen ook komen. Die als een chemicus de meest uiteenlopende zaken bij elkaar gooit, in de hoop dat het een heilzaam brouwsel wordt. Of die in een navolging van een onbegrepen homeopatie meent dat de uitwerking van het Evangelie krachtiger wordt, naarmate je de boodschap ervan meer verdund!

Voordewind spreekt in het artikel in Trouw over 't "spiritueel kanaal waarlangs Jezus liefdesimpulsen probeert door te geven"... Waar hebben we het dan over? Welke "Jezus" is bezig dat te doen, want de naam "Jezus" hoort tot de meest ongedekte termen in ons taalgebruik! Wat betekent het dat Jezus impulsen "probeert" door te geven? Lukt dat hem dan niet zo best en hoe weten we dat? Is dat "spiritueel kanaal" waarover gesproken wordt iet anders dan wat gelovigen al ten dienste stond. "Lees je Bijbel, bid elke dag, dat je groeien mag"?

De veronderstelling dat "vele gereïncarneerde Atlantiden in ons midden zijn", je kunt er veel van zeggen. Persoonlijk acht ik het barre waanzin en geloof ik niet eens dat Atlantis bestaan heeft. Maar laten we een moment aannemen dat ik er helemaal naast zit en Atlantis wel degelijk bestaan heeft en dat ik omgeven word door mensen die ooit in dat Atlantis of omgeving hebben rondgedarteld. Ik geloof het geen seconde, maar stel eens dat! Dan moet je nog steeds zeggen dat ook in dat geval de heer Voordewind geen boodschap brengt die "evangelisch" is. Laat hij zich "New Ager" noemen, of "Hindoe" of gewoon "een nogal verward Christen", ik vind het alle-

maal goed en redelijk passend. Laat hij zich alleen niet "evangelisch" noemen. Want wat het ook is, "evangelisch" is het niet.

Of de volgende uitspraak: "En talloze kinderen staan in contact met de andere wereld. Het is de vervulling van wat Christus ons heeft beloofd." Opnieuw, wie weet, zijn er inderdaad veel "contacten" die jonge kinderen met "de andere wereld" hebben. Ik vrees dat dat kan, want er is 'n sterk okkulte beïnvloeding in onze samenleving. Niet ten onrechte heeft iemand in de VS gesproken van steeds voortgaande "okkulturatie". Wie weet, is dat dus wel zo. Alleen, als je dan zegt: "dat is vervulling van Christus' beloften", is dat een aperte onwaarheid.

woord-moord

"Have you committed verbicide today?", was de kop van een groot artikel in *Christianity Today*, een aantal jaren geleden. Heb je woorden vermoord, hun betekenis verkracht of verdraaid, en aan jouw doelen ondergeschikt gemaakt? Dat is de vraag waar het hier om gaat. Wat zijn dan de "fundamentele christelijke waarden" die we weer in praktijk moeten gaan brengen, als de heer Voordewind in hetzelfde artikel zegt: "Ik heb weliswaar mijn eigen geloof, maar ik dring niets op." Is er dan zulke principiële normloosheid? Wil men geen canon buiten het eigen geweten en het eigen inzicht om? En opnieuw zeg ik: wat dat ook voor mening moge zijn, "evangelisch" is het niet, in de onder ons gangbare betekenis, althans. Zo krijg ik steeds opnieuw de indruk dat er een Humpty Dumpty in Vianen aan de Lek woont. Ook kan ik me niet aan de indruk onttrekken dat dat alles niet geheel toeval is te noemen. Het gaat niet om 'n misverstand. Zoals de heer Voordewind niet moe wordt te betuigen, is hij Pinkstervoorganger en legerpredikant geweest. De konklusie waar ik ongaarne toe overhel is dat hier daarom sprake is van bewust bedrog, van gebrek aan wezenlijke integriteit. En dat is een onaangename konklusie, die me toch, helaas, de enige mogelijke lijkt.

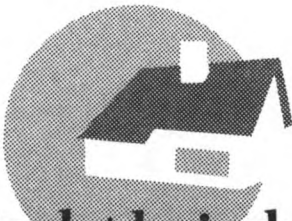
P.S. Aan wie denkt dat "de oude tijden" van harde polemieken zijn teruggekeerd, meld ik dat ik, voor het schrijven van deze twee artikelen, een brief van gelijke strekking naar Vianen heb gestuurd. Tot op het moment van schrijven heb ik daarop geen antwoord ontvangen. Dus...

1 Uit Lewis Carroll. *Alice's Adventures in Wonderland/Through the Looking Glass*. (Puffin). Penguin. editie 1963. p.274.

2 George Steiner. "The Hollow Miracle" in *Language and Silence. Essays 1958-1966*. Penguin. 1967. editie 1969. pp.136,137.

3 dr.Henk van Capelle & dr.Peter van de Bovenkamp. *Hitlers Handlangers*. Uitgeverij Helmond. Helmond. 1991.

4 Ontleend aan een bijdrage van prof.dr.I.A. Diepenhorst over Keuchenius, in red.C.Bremmer. *ARP. Personen en Momenten uit de Geschiedenis van de Anti-Revolutionaire Partij*. Arp/Wever. Franeker. 1980. p.48.

In dat huis daar woont een vrouw

Ytje Veefkind-Eenkhorn, Krommenie

Nostalgie

Mijn nichtje, die al jaren met haar zending in Zuid-Afrika woont, schreef mij vorig jaar april: 'Ik kom een paar weken naar Nederland. Als ik er ben bel ik je. Kom jij dan een dag naar Zwolle, dan gaan we samen een nostalgische tocht door onze geboorteplaats maken.' Ik had daar wel oren naar. Op een bepaalde leeftijd krijgt geloof ik ieder mens dat gevoel van nog even terug te willen naar de jeugd. De oude straten door lopen. Voor een huis staan waar je gewoond hebt.

In Zwolle ben ik geboren en getogen. Toen ik twaalf was verhuisden we naar een andere plaats. Het vertrek uit de vertrouwde omgeving heb ik toen heel erg gevonden en het heeft ook lang geduurd voor ik mijn draai weer had. Ik kwam voor 't eerst weer in Zwolle terug met een vrouwencontactdag. Toen heb ik in de pauze wat door de oude binnenstad gelopen. Maar zoals in veel andere steden was ook hier gerenoveerd en sommige plaatsen waren onherkenbaar veranderd. Een paar jaar later namen mijn ouders het besluit om er weer te gaan wonen. En sedert die tijd kom ik er regelmatig. Ik heb het gevoel dat ik hier thuishoor. Met mijn kinderen heb ik door de Korte Kamperstraat gelopen waar mijn vader voor de oorlog zijn kleermakerij had. Mijn oudste broer en ik zijn er

later geboren. 'Wat een buurt en wat een straat' was het commentaar van mijn kroost. Ach laat maar, denk ik. Zij lopen over twintig, dertig jaar door Krommenie, zoals ik nu door Zwolle loop.

Op de dag die ik met mijn nichtje had afgesproken nam ik de trein naar Zwolle, en ontmoette haar daar op het perron. Om bij te praten dronken we eerst koffie en na een uurtje doken we de binnenstad in. Nou, ik heb het geweten dat zij erbij was! Want ik durf niet zomaar aan te bellen en te vragen: 'Mevrouw, ik heb hier vroeger gewoond, zou ik nog 'es even mogen kijken?' Maar zij wel!

En in haar kielzog ben ik dus in mijn geboortehuis geweest. Dit huis, waar zij en haar ouders gingen wonen toen wij naar de Melkmarkt verhuisden. Dus ze wilde hier ook nog wel eens even naar binnen. De eigenaar van het pand – nu een stomerij – onthaalde ons op koffie, koek en verhalen. Het huis stond op de lijst van monumentenzorg en mocht niet worden afgebroken. Hij had ook een papier van het stadsarchief, waarop stond wie er in de loop der jaren allemaal hadden gewoond. Daar kwamen uiteraard de namen van onze vaders op voor.

'Ik zou die griezelige kelder nog wel eens willen zien als die er nog is,' zei mijn nichtje. 'Wilt u dat echt mevrouw? Nou dat kan hoor, komt u maar mee'.

En zo stonden we even later in die werkelijk griezelige kelder. En daar schoot me het verhaal te binnen dat ik ooit eens aan mijn kinderen, en later op de Vacantiebijbelschool heb verteld.

Het verhaal van Reinier van Swol die zijn kostbare schat (een bijbel natuurlijk) verborg in een van de onderaardse gangen van de Zwolse binnenstad. Die onderaardse gang kwam dan uit in de kelder van ons huis. En wij als kinderen hadden een belangrijk aandeel in de opsporing van die schat. Onze Statenbijbel had ik voor de gele-

genheid meegenomen, met een heel 'oud' vergeeld perkament erin (zelfgemaakt) waarop enkele brokstukken van Reiniers boodschap aan de eerlijke vindsters.

De kinderen waren diep onder de indruk en vonden dat ik maar spannende dingen had beleefd, vroeger. Het verhaal was natuurlijk grotendeels fantasie. Bovendien las ik in die tijd onze kinderen achter elkaar 'Snuf de hond' boeken voor. Heel erg origineel was het dus niet. Maar die kelder! Brr...

We nemen afscheid van de eigenaar van het huis en gaan verder de straat uit, terwijl mijn nichtje links en rechts foto's neemt.

'Meid wij hebben gewoon niet beseft dat wij in zo'n historische omgeving zijn opgegroeid', zegt ze. 'Ga hier even staan, dan neem ik jou met de Peperbus op de achtergrond.'

De Peperbus. 's Avonds kon ik vanuit mijn bed de verlichte wijzerplaat van die toren zien. Dat gaf je altijd zo'n vertrouwd gevoel.

Op de Grote Markt klampt mijn nichtje een wildvreemde mevrouw aan met de vraag of ze ons samen even wil fotograferen. Natuurlijk wil ze dat. We lopen verder naar de Schoutenstraat. Hier staat wat nog overgebleven is van onze oude lagere school. En weer gebeurt wat ik niet durf, maar al jaren graag wil: naar binnen. Twee schoollokalen, de vierde en de vijfde klas zijn nog redelijk in de oude staat. Ze worden als kinderdagverblijf gebruikt, en zijn voor dat doel aangepast. Maar de ramen zijn niet veranderd en met een beetje fantasie kan ik de schoolbanken en het bord erin denken. En hier staan wij, Ytje en Ytje, ooit door de meester ver uit elkaar gezet vanwege onafgebroken geklets. Alleen, waar zijn al die andere leerlingen gebleven?

We lopen terug langs de Sassenstraat en het Grote Kerkplein naar de Luttekstraat. Hier is de winkel van Jülf Albers, die ooit bij ons in de klas zat.

Voor de kinderen

Kunnen jullie deze rebus oplossen? Het is een regel uit Psalm 104. Het vers staat er onder

G. Wijkhuizen-van Vuuren
De oplossing van de vorige maal was: 6x

B O U W O P P O W U W O P O B
Q P W O U D O W P U P B W O P W
W R W O P B W O W U P B O P B B
W O R P O U O P B O W W B O P
O P W O P W O B T O P B W U W
B B O P B O U W O W O U W P
B O U P B W O U B O B O W P O
W O W B P O U W O P O W U F B
O P B O U W B U O W O B B O W
P W O P U W B O U W P O W O U
P W B U W P O B U W O P B W U
W O U B P O O P B O W B O P W O

- N

V = H

D = L

M = i

g = d

- P

P = H

A = N

b = t

LSP

- M

- S

U

- u

G

g = H L = i

k = V

I

- p

H = d

- u

G

Zou Jülf achter de toonbank staan? Ik loop achter mijn ondernemende nicht aan naar binnen. Helaas, hij is geen eigenaar meer van deze zaak. We lopen nog even het nauwe steegje door naar de Ossenmarkt. Alleen maar om nog eens in de katholieke kerk te kijken. Hoe vaak zijn we hier niet stiekum naar binnen gelopen, vooral in de kersttijd, om naar het stalletje te kijken. Totdat de pastoor ons ontdekte en wegjoeg. Op de trap bij de zijdeur van de kerk peuzelen we ons brood op. De zon schijnt, mijn nichtje neemt nog een paar foto's. Dan lopen we in de richting van het station.

Als ik in de trein zit bedenken ik hoe goed het is om met iemand die zo verweven is met je vroegste herinneringen langs oude, nooit vergeten straten te gaan. Je hebt een tijd met elkaar opgetrokken. Dan gaan je wegen uiteen. Na jaren pak je de draad weer op. En dan ontdek je dat je beiden, na zoveel uiteenlopende ervaringen en leefsituaties, eigenlijk helemaal niet veranderd bent. Het vertrouwen en herkenbare is er nog steeds. Er ging niets verloren, er werd alleen maar toegevoegd.

Ontroering

In mijn herinnering leeft voort hoe ik, lang geleden, na een dienst op Kerstfeest door een zuster der gemeente werd opgewacht, die mij vermanend toesprak.

Wat was er gebeurd? Wel, in de preek over de geboorte van de Heiland had ik een paar maal gezegd: „Komt, verwondert u hier mensen, ziet hoe dat u God bemint” naar het bekende lied. God vraagt geen verwondering, maar geloof, kreeg ik te horen en wist op dat moment niet wat te antwoorden in een minder aangename verwondering. Het was geen 'uitschieter', want in de kerken was de toonaangevende richting vuurbang voor wat genoemd werd valse mystiek. Het gevoelsmatige in het geloof moest wijken van de verstandelijke overweging en verwerking van het Woord en van Gods beloften. Leerde de Schrift niet dat wij de Here moeten liefhebben met heel ons verstand en in de bekende samenvatting van de wet wordt het gevoel niet genoemd. Volle nadruk kwam te liggen op de rechte leer; daar is dan ook heel wat over gestreden met als gevolg een zekere verkillung van het geloofsleven. Straatprediker N. Baas schreef eens: „De gereformeerden zullen niet we-

gens onrechtzinnigheid uit de hemel blijven, daar ben ik wel gerust op, maar hebben zij liefgehad?”

Nu hadden we in de tijd rond de vrijmaking te doen met een reactie op een theologie waarin het geloof praktisch opging in het gevoel. Laten we ons in het geloof alleen maar leiden door onze gevoelens, dan zoeken we in feite de zekerheid bij onszelf en lopen we vast in een zwevend subjectivisme. Ontroering is vertroebeling werd ons destijds geleerd, daarom is grote voorzichtigheid geboden in emotionele situaties waarin gevoelens hoog oplaaien. Zo doen we goed als we diep verontwaardigd en kwaad zijn een wacht voor onze lippen te zetten. Dit neemt niet weg dat gevoelens van ontroering en verwondering behoren bij de omgang met de levende God in het verbond.

In het evangelie van Johannes 13:27 lezen we dat de Heiland zegt: „Nu is mijn ziel ontroerd en wat zal ik zeggen?”

Bijzonder treffend is het beeld van de Meester getekend bij de worsteling in Gethsemané als de angst Hem naar het hart grijpt en Hij zegt: „Mijn ziel is zeer bedroefd tot stervens toe”.

Hoevelen hebben in dagen van crisis hun troost gezocht bij Hem die ons gelijk is geworden in zwakheid en verdriet. De overweging van het verstand en de beweging van het gemoed hebben beiden hun plaats in het leven uit het geloof. In de verwondering aan aanbidding komt de gelovige boven de moeiten van zowel het verstand als van het gevoel uit.

Er is momenteel in de vrijgemaakte kerken een te verwachten reactie.

Jarenlang richtten zich de geloofsactiviteiten op de opbouw en uitbouw van het gereformeerde leven in een enorme organisatie-dwang; momenteel bespeur je meer aandacht voor wat we de diepte-werking in het hart zouden kunnen noemen in de intieme omgang met een genadig God. De al eerder genoemde straatprediker Baas vertelde me eens dat hij iemand gekend had die het psalmvers: „Welzalig hij wiens zonden zijn vergeven” niet met droge ogen kon zingen en dat was geen pose of aanstellerij, maar blijdschap in de Heer.

Dit artikel werd geschreven door Ds. H.J. v.d. Kwast, emeritus predikant te Amstelveen. Wij troffen het aan in het: „Kerkblad voor Nederlands Gereformeerde kerken in de provincies Flevoland, Gelderland en Overijssel” (administratieadres: Mevr. G. Jansen-van der Molen, Ludekenscamp 31, 8014 ER Zwolle). Meestal één keer in de veertien dagen neemt collega v.d. Kwast in genoemd kerkblad de rubriek Varia voor zijn rekening. Hij put daarbij uit een enorme schat van herinneringen. Op fijnzinnige manier stelt hij dingen aan de orde, die ons aan het denken zetten. Ook dit artikel getuigt daarvan. Er zijn mensen, die zeggen: „Niemand zal mijn tranen zien.” Er zijn ook anderen, die soms maar moeilijk hun

emoties kunnen bedwingen. Moeten wij dat erg vinden? Maar God heeft toch ook de traanbuizen geschapen?! En Hij zal Zelf eenmaal alle tranen van onze ogen afwissen. Dat is de troost, die Openbaring 21 ons biedt!

Enschede

O. Mooiweer

A. Kamsteeg, Een breuk te ver.

De open brief tussen vrijgemaakten en Ned. Gereformeerden.
75 blz., f 17,50
ISBN 906651177x
Uitg. Van den Berg, Kampen

R. Kuiper en W. Bouwman (redactie), Vuur en vlam.

Aspecten van het vrijgemaakt-gereformeerde leven 1944-1969.
277 blz., f 39,90
ISBN 9060648439
Uitg. Buijten & Schipperheijn, Amsterdam

Dr mr P.W. Huizenga, Grondslagen van christelijk maatschappelijk handelen.

47 blz., f 13,50
ISBN 9060648501
Uitg. Buijten & Schipperheijn, Amsterdam

Dr. M.C. Blok en dr.ir. R. H. Paul (eindred.), Biotechnologie in de landbouw.

Een studie verricht in opdracht van de sectie Landbouw en Visserij van de Reform. Maatschappelijke Unie.
80 blz., f 14,90
ISBN 9060648528
Uitg. Buijten & Schipperheijn, Amsterdam

A. Zijlstra, R.J.A. Doornenbal (red.), Christelijke filosofie in Beweging.

Ter gelegenheid van het 20-jarig bestaan van het tijdschrift Beweging.
136 blz., f 24,90
ISBN 906064848x
Uitg. Buijten & Schipperheijn, Amsterdam

Ds. G. van den Brink, Matteüs.

Deel II – Hoofdstuk 9:35 – 20:17-34
170 blz., f 22,50
ISBN 9060648447
Uitg. Buijten & Schipperheijn, Amsterdam

Filippus Dagboek 1995

f 12,90
ISBN 9029712155
Uitg. Kok Voorhoeve, Kampen i.s.m. Filippus, Arnhem

Andries Knevel,
Geloven doet pijn.
111 blz., f 17,50
ISBN 9029712260
Uitg. Kok Voorhoeve, Kampen

Wiesje de Lange,
Lepelen in de linzensoep.
112 blz., f 19,90
ISBN 9029712252
Uitg. Kok Voorhoeve, Kampen i.s.m.
Christenen voor Israël

Dr. Frank Vellema,
Lege preken, lege banken.
In de nadagen van de Gereformeerde
Kerken?
150 blz., f 22,50 ISBN 9029712473
Uitg. Kok Voorhoeve, Kampen

Meint R. van den Berg,
Uitkijken voor het raam.
(roman)
79 blz., f 17,90 ISBN 9066511745
Uitg. Van den Berg, Kampen

G. Harinck en R. Kuiper (red.),
**Groen van Prinsterer en de geschiede-
nis.**
Historische opstellen
140 blz., f 34,90
ISBN 9066511788
Uitg. Van den Berg, Kampen

G.J. Zwarts,
Groei gevraagd.
Hulp bij Bijbelstudie 34 (1 Kor. 1-8)
38 blz., f 6,90
ISBN 906064851
Uitg. St. NGJ, Amsterdam (giro
3910300)

Kerknieuws

**Commissie Contact en
Samenspreking andere kerken**
Secretariaatswijzigingen:
Algemeen secretaris: ds. P.J.H. Krol,
Jan van Arkelstraat 11, 8266 CK te
Kampen. Tel.: 05202-12524.
Secretaris sectie Buitenland: drs. A.
Boshuizen, Franklinstraat 46, 1171 BM
te Badhoevedorp, tel.: 020-6595464.

Rectificatie
**Ned. Geref. Kerk van
Amsterdam Centrum**
Het adres van de diaconie werd in het
vorige nummer onjuist vermeld en
moet luiden: Secretaris de heer C.
Groot, Grevelingenstraat 32^{II}, 1078 KR
Amsterdam.

Ned. Geref. Kerk van Eindhoven
Het secretariaat van de diaconie be-

rust thans bij mevr. S.H. Roos-Meijer,
Blokvenlaan 18a, 5581 GN Waalre.

Ned. Geref. Kerk van Wieringermeer

Het scribaat berust thans bij de heer
F. Boven, dr. Colijnstraat 20, 1775 CH
Middenmeer, tel. 02270-1878.

Ned. Geref. Kerk van Kampen (Broederweg 32/34)

Het scribaat berust met ingang van 16
november a.s. bij de heer K. Janssens,
Kastanjelaan 13, 8266 AV Kampen,
tel.: 05202-16677.

Ned. Geref. Kerk van Gorinchem

M.i.v. 13 november a.s. worden de
bijeenkomsten gehouden:
even maanden aanvang: 10.00 en
16.30 uur
oneven maanden aanvang: 9.00 en
16.30 uur.
Plaats: vergader ruimte van de 'Banne-
hof', Voermanstraat 141 Gorinchem.

Onder andere(n)

Christelijk onderwijs Indonesië

De stichting Setia krijgt steun van ETI
(Educa Transfer International).
In een samenkomst in 'het Baken' in
Ommen is afscheid genomen van Pe-
trus en Shri Widjaja uit Malang, Indo-
nesië. Gedurende een verblijf van
bijna twee maanden hebben zij op
uitnodiging van de Stichting Setia
voorlichting gegeven op vele scholen
over de onderwijssituatie op Java.
In het openingswoord van de voorzit-
ter van de Stichting, de heer J.P.M.
Rietkerk, noemde hij de steun aan het
christelijk onderwijs een historische
opdracht.

„Nu kerk en zending vanuit Nederland
steeds minder toegang krijgen tot
Indonesië (er worden steeds minder
visa verstrekt) is het goed om de chris-
telijke broederschap daar te steunen
waar mogelijk is." Eén van die moge-
lijkheden is het scholenproject te Ma-
lang, waar Petrus Widjaja aan verbon-
den is. Verder spreekt hij zijn vreugde
uit over de grote opkomst en memo-
reert de vele giften die de Stichting
Setia uit heel Nederland de afgelopen
periode heeft gehad.

Nadat door de heer J. Sikkema een
serie dia's over de scholen op Java
getoond was, boden de kinderen van
de hoogste klas van de Guido de Brès-
school uit Ommen een bedrag van
ruim f 4000,- aan, door hen bijeen ge-
bracht.

De Stichting Setia heeft bij de hulp aan

dit scholenproject te Malang ook de
steun gekregen van ETI. Daarom was
er als onderdeel van het programma,
naast het oefenen van het Angklung
orkest, ook informatieverstarring
over ETI. De heren drs. H. Wubs en
drs. W. Westerman vertelden over de
oprichting van ETI na de val van de
muur en de enorme vraag vanuit Oost
Europa naar hulp voor het christelijk
onderwijs.

ETI steunt het christelijk onderwijs
over de grenzen, vooral inhoudelijk
met principiële programma's, waarin
de Bijbelse uitgangspunten naar voren
komen! Goede resultaten zijn bereikt
in Hongarije, waar in Budapest zelfs
een Gereformeerde Universiteit van
de grond is gekomen. Er wordt hard
gewerkt in Roemenië en Moldavië
terwijl met trots werd vermeld dat
zelfs in de Oekraïne twee christelijke
scholen zijn gestart.

Op het verzoek van Setia om steun te
geven aan het christelijk onderwijs op
Oost Java is door ETI positief gereaa-
geerd. De bedoeling is om naast het
project in Malang meer mogelijkheden
te benutten en uit te breiden. „Laten
wij, die in Nederland zoveel schitte-
rende, unieke mogelijkheden op on-
derwijsgebied hebben, ons getuigenis
niet onder de korenmaat stoppen,
maar laten wij uitgaan tot de einden
der aarde.”

De boeiende bijeenkomst werd door
de heer B. Kuiper, oud-zendings-
werker in Indonesië, met gebed beslo-
ten. Bijdragen voor dit werk kunnen
gestort worden op Rabobank Ommen
32.14.42.989 t.n.v. Stichting Setia.

Opbouw- en toerustingsdag 'De Christenvrouw'

Deze *themadag* staat in het teken van
'Het jaar van het gezin' en wordt ge-
houden:

Datum: Zaterdag 29 oktober 1994 te
Amersfoort.

Plaats: Ichthuskerk, Grote Haag 154,
telefoon: 033-6192256.

Spreker: Ochtendbijeenkomst: me-
vrouw Tjitske Lemstra te Driebergen.
Onderwerp: 'Moeder zijn, tussen
ideaal en werkelijkheid'.

Spreker: Middagbijeenkomst: Drs. I.A.
Kole te Berkenwoude.

Onderwerp: 'Gezin in een samenle-
ving op weg naar 2000'.

Forumleden: Mevrouw W.J. Bakker-
Huizinga te Soest, de heer A. Nijburg
te Zoetermeer en de sprekers van
deze dag.

Declamatie: Mevrouw Ank v.d. Berg te
Reeuwijk. Verder veel koor- en samen-
zang.

Aanvang: 10.15 uur. Einde ca. 15.30
uur. Iedereen is hartelijk welkom. De
toegang is vrij. (collecte) De koffie
staat klaar!

Inlichtingen secretariaat: Leliestraat 6,
9481 CJ Vries. Telefoon 05921-41675.

Evangelie en Moslims

Zaterdag 5 november a.s. houdt 'Evan-
gelie & Moslims' haar najaarsconfe-
rentie met als thema 'Volhouden! Maar
hoe?' Het gaat o.a. over samenkom-

sten van allochtone christenen en hoe westerse christenen en kerken daar bij betrokken kunnen zijn.

Hoofdspreker is de Pakistaanse evangelist en docent Zafar Ismaïl uit Londen. In het middagprogramma wordt in een drietal workshops gesproken over Iraanse christenen (in Iran en Nederland), over het contextueel werken onder migranten in Nederland en over het thema van 's morgens. Een belangrijke plaats heeft ook de onderlinge ontmoeting van mensen die betrokken zijn bij het werk van Evangelie & Moslims en contact met moslims hebben. Er is een uitgebreide boekentafel met materialen van 'Evangelie & Moslims'.

Plaats: wijkcentrum 'De Brug' te Amersfoort. Aanvang 10.00 uur. Een blad met informatie over de thema's, sprekers, het programma en een rouwbeschrijving kan men aanvragen bij 'Evangelie & Moslims', J. v. Oldenbarneveldtlaan 10, 3818 HB Amersfoort. Tel. 033-611949.

Omzien - korte cursus pastoraat

- Bijbelse grondlijnen voor het pastoraat
- Pastoraat als ontmoeting en pastoraat als verkondiging
- De taken en de houding van de pastoraal werkende
- Het pastorale gesprek
- Pastoraat in moeilijke situaties

Deze elementen komen aan de orde in een avondcursus pastoraat. De cursus is bedoeld voor ambtsdragers en gemeenteleden, die in hun dagelijks leven het 'omzien naar elkaar' concreet willen maken. Vanuit een bijbels-theologische fundering wordt toegewerkt naar de praktijk. De cursus wordt gehouden op dinsdagavond 8, 15 en 22 november 1994 in het gebouw van De Wittenberg te Zeist. Aanvang: 19.30 uur. Kosten:

f 87,50 per persoon, f 160,- per echtpaar. De avonden worden verzorgd door ds.ir. N.M. Tramper en stafleden van De Wittenberg. Voor meer informatie en opgave: Krakelingweg 10, 3707 HV Zeist. Telefoon: 03404-24166.

Steun de EH

EHBO...

De Evangelische Hogeschool Blijft Ongesubsidieerd. Ondanks vele verzoeken aan de minister. We zijn dus volledig afhankelijk van donaties van mensen zoals u. Die begrijpen dat juist in deze tijd bijbelgetrouw hoger onderwijs belangrijk is. Daarom vragen we uw steun in de vorm van een gift. Een daadwerkelijk stukje 'EHBO': Echte Hulp Bij Onderwijs.

 evangelische hogeschool

Drentsestraat 1, Amersfoort, ☎ 033-621731

Giro 23456

„De eeuwige God is u een woning en onder u zijn eeuwige armen.”
Deut. 33:27

God heeft zich ontfermd over het leven van mijn lieve broer en mijn goede vriend

JOHANNES LAMBERTUS VAN VEEN

echtgenoot van **G.J. Visscher**,
eerder gehuwd geweest met **F. Schrijver**

Geb. 29-11-13

Overl. 25-10-94

Kampen, Scheerling 25,

8265 GA

Ede, St. Hubertus 34,

6713 JM

L.M. VAN VEEN

J.A. WUESTENENK

De begrafenis heeft plaatsgehad op zaterdag 29 oktober 1994 op de nieuwe begraafplaats aan de Bovenbroeksweg te Kampen.

Langs deze weg willen we iedereen bedanken voor de hartverwarmende belangstelling na het overlijden van onze lieve man en vader,

JAN GOUDZWAARD

RIET en ELSJE GOUDZWAARD

Zojuist verschenen:

FILIPPUS DAGBOEK 1995

Elk jaar is er een grote vraag naar dit handzame dagboek, dat voor velen een goede gids blijkt te zijn bij het lezen van de bijbel.

Prijs: f 12,90

Het dagboek is verkrijgbaar in de boekhandel, maar u kunt het ook rechtstreeks bestellen bij FILIPPUS in Arnhem. Telefoonisch 085-514340 of door onderstaande bon in te sturen. Een postzegel plakken is niet nodig.

BESTELBON

Hierbij bestel ik

..... ex. van het FILIPPUS DAGBOEK 1995
à f 12,90 (excl. portokosten)

Naam:

Adres:

Postcode/woonplaats:

Geref. Traktaatgenootschap FILIPPUS
Antwoordnummer 1513
6800 WC Arnhem

NUGI 632

KOK VOORHOEVE

VOORDEELBOEKEN

Alle boeken komen uit het fonds van Uitgeverij Van den Berg te Kampen en Dissertatie-uitgeverij Mondiss

KORTINGEN VAN 40% tot 80%

BESTELADRES: W. van den BERG, POSTBUS 52, 7447 ZH HELLENDORP – TELEFOON 05488-1721

- 1 Mance ter Andere, *Het teken van de galg. Een korte roman* 66 p. (prijs was f 9,50) nu f 3,00
- 2 Kees van Baardewijk (samenst.), *De avond komt, blijf ons nabij. Avondverzen gedichten*, 37 p. (f 10,50) nu f 5,00
- 3 Kees van Baardewijk (samenst.), *Verlosser, kom, de wereld wacht. Het uitzien naar de verschijning van Christus, de hunker naar een nieuwe hemel en aarde in gedichten en liederen* gedichten, 54 p. (f 12,50) nu f 6,00
- 4 Kees van Baardewijk, *Ha, elke dag feest. Gedachten en invalen gedichten* 56 p. (f 12,50) nu f 3,00
- 6 Ds. M.R. van den Berg, *Onderricht en discipelschap. Een verklaring van Luc. 6:20-49* 73 p. (15,50) nu f 8,50
- 7 Meint R. van den Berg (Ds. M.R. v.d. Berg), *Apocalypse voor kinderen* gedichten, 41 p. (f 10,50) nu f 3,90
- 8 Meint R. van den Berg, *De wedergeboorte van Richard Dreu-mes* 143 p. (f 22,50) nu f 5,50
- 11 Meint R. van den Berg, *Portret van een oude dame* 86 p. (f 16,50) nu f 5,00
- 12 Ds. M.J.C. Blok, *De schepping in ademnood. Mens, dier, mi-lieu en bijbel* 118 p. (f 19,50) nu f 6,90
- 13 E.M. de Boer-Bouwmeester, red., *Beschermwaardig. Refera-ten en artikelen rond de bescherming van het ongeboren kind* 61 p. (f 14,50) nu f 3,50
- 14 Drs. R. de Boer red., *Onderwijs in beweging. Artikelen rond opvoeding en onderwijs* 194 p. (f 27,50) nu f 5,75
- 15 P.R. Compaa, *Eenvoudigweg. Bijbelverhalen*
a. Mozes en de boze koning
b. Mozes en de grote berg
c. Mozes en de lange reis
per deel gem. 58 p., A4 formaat f 37,50 per set van 3 delen nu f 15,00
- 16 P.R. Compaa, *Eenvoudigweg. Bijbelverhalen*
a. Paulus, een knecht van God
b. Paulus maakt verre reizen
f 25,00 per set van 2 delen nu f 10,00
- 17 P.R. Compaa, *Eenvoudigweg. Bijbelverhalen*
a. Samuël, de baas van Israël
b. Samuël en de koning van Israël
f 25,00 per set van 2 delen nu 10,00
- 18 P.R. Compaa, *Eenvoudigweg. Kerkgeschiedenis*
a. Twee zendelingen in Nederland
prijs was f 12,50 nu f 5,50
- 19 Prof.dr. J. Douma, *Aids – meer dan een ziekte* 59 p., 2e dr. (f 12,50) nu f 7,50
- 21 Prof.dr. J. Douma, *Voorbeeld of gebod? Enkele opmerkingen over het Schriftberoep in de ethiek* 73 p., 4e dr. (f 12,50) nu f 5,00
- 22 Dr. R.J. van Elderen, *Toekomst voor Israël. Een theologisch-historisch onderzoek naar de visie op de bekering der joden en de toekomst van Israël bij engelse protestanten in de periode 1547-1670, tegen de achtergrond van hun eschatologie* 314 p., proef-schr. (f 39,75) nu f 17,50
- 23 Ds. Joh. Francke, *Lichtende verbintenissen. Gods verbonden met mensen* 225 p., 2e dr. (f 25,50) nu f 7,50
- 24 Dr. C.A. Groenewold, *Hendrik Pieter Marchant (1869-1956). Le tigre Néerlandais* 339 p., proefschr. (f 45,00) nu f 17,50
- 25 Dr. A.N. Hendriks, *Om de bediening van de Geest. Bijdragen over het ambt, de prediking en het pastoraat* 122 p. (oorspr. f 22,50) nu f 6,50
- 26 Hoog bezoek. *Verhalen uit Kampen* 208 p., geill. (f 19,50) nu f 2,50
- 27 A. Janse over Karl Barth, samenst. J.L. Struik m.m.v. de Stichting Uitgave reformatische boeken, 121 p. (f 21,50) nu f 5,90
- 28 dr. A. Jobsen, *Krisis en hoop. Een exegetisch-theologisch on-derzoek naar de achtergronden en tendensen van de rebellie-cy-clus in Num. 11:1 - 20:13* 310 p., proefschr. (f 37,50) nu f 17,50
- 29 Drs. H. de Jong, *Handelingen 7. Om het christelijk lezen van het Oude Testament* 102 p., 2e dr. (f 19,50) nu f 10,50
- 30 Drs. H. de Jong, *Maar Jezus zegt ... De bergrede uitgelegd voor de gemeente* 152 p., 3e dr. (f 22,50) nu f 13,50
- 67 Dr. J. de Jong, *Accommodatio Dei. A theme in K. Schilder's theology of revelation* 306 p., proefschrift (f 35,-) nu f 17,50
- 31 Dr. M. de Jong, *Paulus, struikelblok of toetssteen. Een studie van 2 Kor. 2:12 - 4:6 als bijdrage in het gesprek met Israël* 235 p., proefschr. (f 39,50) nu f 19,50
- 32 Prof. J. Kamphuis, *Aantekeningen bij J.A. Heyns Dogmatiek* 107 p., 2e dr. (f 18,50) nu f 3,50
- 34 Prof. J. Kamphuis, *Een uitgemaakte zaak* 195 p. (oorspr. f 22,50) nu f 9,00
- 35 Marc de Klijn, *Raakvlakken van kunst en religie* 165 p. (f 23,50) nu f 6,00
- 36 Cateau Kray-Sijms, *Wachten op de wind* 166 p., geb. (oorspr. f 22,50), met stofomslag nu f 5,50
- 37 Cateau Kray-Sijms, *Trekkers over de grote plas* met tek. van Hein Kray, 165 p., geb. (oorspr. f 22,50) nu f 5,50
- 38 Cateau Kray-Sijms, *Baas Blaas. Een stripverhaal voor de jeugd* met tek. van Hein Kray 151 p. (oorspr. f 17,75) nu f 4,50
- 39 Dr. A. de Lange, *De verhouding tussen dogmatiek en gods-dienstwetenschap binnen de theologie. Een onderzoek naar de ontwikkeling van het theologiebegrip van J.H. Gunning Jr. (1829-1905)* 294 p., proefschr. (f 35,00) nu f 15,00
- 42 Dr. A.W. Meeder, *Johan Justus van Toorenenbergen. Meer dan een atleet van historici* 268 p., proefschr. (f 35,00) nu f 17,50
- 43 Dr. L. Minnema, *Bespiegelingen aan het venster. Anthropol-ogische bouwstenen voor een vergelijkend-godsdienstwetenschap-pelijke verheldering van interreligieuze dialoog. N.a.v. Nishitani's boeddhistische en Rahners christelijke godsdienstwijsbegeerte* 329 p., proefschr. (f 40,00) nu f 15,00
- 47 Drs. Th. Peppink, *Een hand vol licht: Oude en Nieuwe Testa-ment 2 delen samen* (f 35,00) nu f 7,50
- 49 Dr. L.H. Postma, J.P. Hasebroek 214 p., proefschr. (f 42,50) nu f 16,00
- 50 Dr. G.J. de Reuver, *Schoolkatechese en communicatie. On-derzoek en theorievorming in wisselwerking met de praktijk* 465 p., proefschr. (f 43,50) nu f 18,00
- 51 Francis A. Schaeffer, *Sprong uit de wanhoop* 83 p. (f 18,50) nu f 9,50
- 52 Schriftbewijs bij de Heidelbergse Catechismus, samenst. B. Meijer, 140 p. (f 22,50) nu f 7,50
- 53 Ds. J.W. Smitt, *Evangelieverhalen en evangelieververtellingen* 118 p. (f 19,50) nu f 4,50
- 54 Ds. J.W. Smitt, *Pinksterens triomf over purim. Heilshistorische verklaring en prediking van het boek Esther* 134 p. (f 19,50) nu f 7,50
- 55 Dr. G.L.M. Snik, *Persoonswording en opvoeding. Een weten-schappelijke proeve op het gebied van de sociale wetenschappen in het bijzonder de pedagogische wetenschappen* 455 p., proef-schr. (f 45,00) nu f 17,50
- 57 Prof.dr. C. Trimp, *De gemeente en haar liturgie. Een lees-boek voor kerkgangers* 268 p. (f 24,50) nu f 15,00
- 58 Prof.dr. C. Trimp, *Inleiding in de ambtelijke vakken* 126 p. (f 17,50) nu f 6,00
- 59 Prof.dr. C. Trimp, *Heilsgeschiedenis en prediking. Hervatting van een voltooid gesprek* 119 p., 2e dr. (f 21,50) nu f 6,00
- 60 Ds. G. Visee, *Onderwezen in het koninkrijk der hemelen, 2e bundel* 319 p. (oorspr. f 27,50) nu f 9,00
- 61 Drs. P.E.G. Wiekeraad, *Kerken in Kampen. De geschiedenis van de Herv. gemeente van Kampen en Kampereiland* 150 p., geill. (f 21,50) nu f 6,90
- 63 Dr. H.M. Yoo, *Raad en daad. Infra- en supralapsarisme in de ned. geref. theologie vna de 19e en 20e eeuw* 290 p., proefschr. (f 40,00) nu f 19,50
- 64 Missiologische thema's:
– Zending en bevrijdingsbewegingen
43 p. (f 10,50) nu f 3,00
- 65 – Het zondebegrip in de moderne missiologie
72 p. (f 16,50) nu f 5,00
- 66 Mythe en zending
68 p. (f 16,50) nu f 5,00
- 3 delen samen nr. 64/65/66 (f 43,50) nu f 10,00

SLA UW SLAG EN BESTEL PER OMGAANDE

W. van den Berg
Postbus 52, 7447 ZH Hellendoorn
Telefoon 05488-1721